

EKONOMIE, VĚDA O VÁŠNIVÝCH ZÁJMECH

ÚVOD DO EKONOMICKÉ ANTROPOLOGIE GABRIELA TARDEHO¹

Tendence k matematizaci ekonomické vědy a tendence k její psychologizaci nejsou ani zdaleka nesmiřitelné, a musí si tedy podle nás spíš poskytovat vzájemnou oporu.

Doktrína laissez-faire má tedy nejvíce společného s doktrínou společnosti jako organismu a úderý namířené proti ní zasahují stejně tak i tu druhou.

Gabriel Tarde

Představme si, že by Karel Marx publikoval *Kapitál* a nikdo by tomu nevěnoval pozornost. O století později by tato kniha byla nově objevena a lidé by byli ohromeni šířkou záběru a smélostí ojedinelého, nepochopeného díla bez vědeckých, politických a společenských účinků; díla, které po sobě nezanechalo ani žáka, ani exegezi, a které se nepokusil transformovat žádný více či méně nešťastný pokus o aplikaci. Jak jiné by byly dějiny 20. století, kdyby breviářem mužů činu byla místo Marxova díla *Ekonomická psychologie* Gabriela Tardeho, vydaná v roce 1902! Ale možná ještě není příliš pozdě znovu objevit, pomocí tohoto drobného eseje z žánru historické fikce, teorii politické ekonomie, v níž by hrál Tarde roli, která ve skutečné historii připadla Marxovým argumentům.

Na první pohled se zdá opravdu obtížné brát vážně neuspořádané názory tohoto sociologa bez následníků, který mluví o konverzaci mezi povaleči jako o opravdovém „výrobním faktoru“, který popírá centrální roli určenou nebohé práci; který v pojmu kapitálu rozlišuje „zárodek“ (software) od „kotyledonu“ (hardware) ve prospěch toho prvního; který sleduje se stejnou vážností proměny cen chleba a proměny prestiže zvolených politiků pomocí nástrojů, které nazývá „glorimetry“, který považuje za typický příklad produkce nikoli jako všichni ostatní klasickou továrnu na výrobu jehel, ale knižní průmysl, přičemž pozornost tu věnuje nejen distribuci knih samotných, ale i šíření idejí obsažených na jejich stránkách; který pojímá

otázku biomoci, jako by ekonomie a ekologie byly již promíšeny; který se pohybuje bez mrknutí oka od Darwina k Marxovi a od Adama Smitha ke Cournotovi, aniž by proto ještě na jedinou vteřinu věřil v obvyklé rozdělení ekonomické vědy; který se zajímá o luxus, módu, spotřebu, kvalitu, zavádění výrobních značek a rekreaci stejně jako o vojenský průmysl a kolonizaci; který si neustále bere příklady z obchodu s uměním, z šíření filozofických idejí, z morálky a z práva, jako by se všechny stejnou měrou podílely na produkci bohatství; který činí z vědy, inovací, inovátorů a konce i ze samotné zahálky základ ekonomické aktivity; který tráví značný čas sledováním železničních tratí, telegrafních drátů, reklam v tisku či vzrůstu turistiky; který především nevěří v existenci kapitalismu, nespaturuje v 19. století hrůzný vzestup chladného kalkulu a panování obchodu, ale který naopak definuje rozšíření trhů jako rozšíření vášní; který blahopřeje socialistům k tomu, že vynalezli novou horečku spolčování a organizování. A o tohoto starého reakcionáře bychom se měli začít znovu zajímat? Tento kus ekonomické archeologie bychom měli znovu nalestit?

Přesně tak. Máme trochu cti a uznáme, že i četba *Kapitálu* by se nám zdála poměrně zneklidňující, kdybychom nemohli využít více než století komentářů. Všechno se nám bude zdát zpočátku v Tardeho ekonomii podivné, ale možná jen proto, že je tu vše nové, tedy přinejmenším to, co bychom si zde přáli ukázat. Představujeme toto dílo, napsané uprostřed první velké globalizace, znesvářené se všemi technickými inovacemi své doby, zaujaté morálním a politickým problémem třídního boje, hluboce angažované v biosociologii, založené na kvantitativních metodách, o nichž bylo v té době možné pouze snít, ale které se dnes staly dostupné díky rozmachu počítačové techniky, protože působí dojmem, jako by právě vyšlo z tiskárny; představujeme jej o století později, uprostřed jiné globalizace, v době morální, sociální, politické a ekonomické krize. Nenabízíme ten to hapax jako pouhou kuriozitu, která je zajímavá pro historiky ekonomie, ale jako zásadní dokument, s nímž můžeme jiným způsobem přistupovat k naší minulosti a v důsledku toho i jinak definovat naši budoucnost.

Nejprve jsme pomýšleli na to znovu vydat dva velké svazky *Ekonomické psychologie*, ale předstihl nás bleskurychlý vývoj knižního trhu – vývoj zcela tardeovský. Protože originální dílo je dostupné v obrazovém formátu na webových stránkách Gallica² a v textovém formátu (Word a PDF) na

2. Webové stránky s digitalizovanými dokumenty francouzské národní knihovny Bibliothèque nationale, <http://gallica.bnf.fr/> (Pozn. překl.)

skvělých kanadských stránkách „Les classiques des sciences sociales“ [Klasikové společenských věd], nemá již velký smysl jej publikovat *in extenso* a za nedostupnou cenu.³ Rozhodli jsme se proto publikovat samostatně úvod k tomuto dílu s dostatečně dlouhými citacemi, abychom u čtenářů podnítili chuť ponořit se následně do francouzského originálu v digitalizovaných formátech. Abychom navíc ušetřili čtenáře, kterým se protví číst na monitoru a kteří si nechtějí ničit tiskárnu tisknutím dvou ohromných svazků, přidali jsme na web výběr textů, jež se nám zdají být nejlepším dokladem důležitosti této knihy.⁴

Otázka, kterou si Tarde klade, je velice jednoduchá: čemu odpovídá překvapující pojem politické ekonomie, který se objevil v 18. století a který v následujícím století neustále nabýval na významu? Podle něj řídí svět ideje, přesnější ideje, které si ekonomové zvolili za vlastní předmět své disciplíny... Jaké zvláštní představě vědy a politiky tento pojem odpovídá? Protože ve skutečnosti jde nejprve o to obrátit ideje, názory a argumenty vzhůru nohama, abychom pochopili proměnu, již Tarde podrobil teorii politické ekonomie: ano, podle něho nadstavba určuje „v první i v poslední instanci“ základny, které ostatně, jak ještě uvidíme, ani neexistují... Podivný revolucionář, řeklo by se, tento materialistický ateista, který sto let před vznikem antropologie trhů odhalil v ateistickém materialismu ekonomů své doby, pravicových stejně jako levicových, obzvláště perversní formu skrytého boha. Tarde totiž kritizuje všechny, jimž se zdá, že *jediné* zážračná *Prozřetelnost* je schopna automaticky vytvářet svou neviditelnou rukou předjedenou harmonii, ať už Trhu nebo Státu, na tom nesejde, protože v jeho očích se vynálezci politické ekonomie shodují téměř ve všem, a především v existenci ekonomie jako samostatné oblasti. Ovšem právě to Tarde zpochybňuje.

3. Dostupné na <http://classiques.uqac.ca/>; a konkrétně Tardeho text na http://classiques.uqac.ca/classiques/tarde_gabriel/psycho_economie_t1/psycho_eco_t1.html.

4. Náš výběr textů se nachází na stránkách www.bruno-latour.fr.

Tento revoluční bez organizace, bez strany, bez následovníků⁵ a téměř i bez předchůdců si klade otázku, co by se stalo, kdybychom byli skutečně nevěřícími, *agnostiky*, když jde o ekonomiku. „A co když žádné nejvyšší/božstvo v ekonomii vůbec neexistuje?“ zní v podstatě otázka, kterou si klade. Jestliže doopravdy souhlasíme s rozvinutím této imanence bez jakékoli transcendence, nebylo by potom možné znovu dělat politiku? Tu politiku, kterou nám sekretář Mamonu, bůh Prozřetelnosti a autotické Harmonie, stejně jako představitel Státu, již dlouhou dobu zakazují praktikovat – ano, politiku svobody. Tedy liberalismus? Nebudeme se tohoto slova obávat, připomeneme-li si, že jeho opakem nemůže být nic jiného než termín „providencialismus“ (tedy přesvědčení o božské nebo boží prozřetelnosti). A co když nejde nikdy o volbu mezi organizací trhu a organizací státu, mezi liberály a socialisty, ale mezi těmi, kteří věří v záznaky předzjednané harmonie, a těmi, kteří v záznaky věřit odmítají? Neměli bychom si zpětně znovu pročit, co se nám to za minulá dvě století přihodilo a co jsme poněkud příliš rychle shrnuli pod označení „kapitalismus“?

I

Protože je ekonomie subjektivní, je kvantifikovatelná

Abychom pochopili Tardeho ekonomickou antropologii, je třeba nejprve přijmout naprosté převrácení našich zvyklostí: nic v ekonomii není objektivní, všechno je subjektivní, nebo spíš intersubjektivní, a právě to je důvod, proč je možné ji učinit kvantifikovatelnou a vědeckou... Avšak za podmínky, že změníme rovněž názor na to, co lze očekávat od vědy a čemu říkáme kvantifikace. Tak tedy naše myšlenkové návyky trochu změníme.

5. Jedinou knihou, která, pokud je nám známo, se pokusila ukázat veškerý význam Tardeho díla, je kniha Maurizio Lazzarata, *Puissance de l'invention: La Psychologie économique de Gabriel Tarde contre l'économie politique*, Les Empêcheurs de penser en rond, Paris 2002. Pro důkladnou analýzu hlubší filiace Tardeho a Deleuze je třeba se obrátit na tuto knihu. Poznamenejme ještě, že Clark přeložil několik stránek z *Psychologické ekonomie* do angličtiny ve svém výboru: Terry N. Clark, Gabriel Tarde, *On Communication and Social Influence. Selected Papers*, University of Chicago Press, Chicago 1969. Nedávno bylo Tardemu věnováno celé číslo revue *Economy and Society*, a to zejména dílu, kterým se zde zabýváme, viz úvod: Andrew Barry, Nigel Thrift, „Gabriel Tarde: imitation, invention, and economics“, *Economy and Society* 36, 2007, s. 50–525. (Děkujeme Eduardu Vianu Vargasovi za jeho velmi výstižné komentáře a Cassiopée Guittény za její pozorné přečtení textu.)

Návrat k hodnotám

Tarde začíná ve zcela klasickém stylu definováním hodnoty. Ale okamžitě nás nutí změnit směr. Protože hodnota je dimenzí svrchované psychologickou, která závisí na víře a touze, je kvantifikovatelná, protože má jistou intenzitu:

„[Hodnota] je kvalita, tak jako barva, kterou přisuzujeme věcem, ale která, jako barva, existuje pouze v nás jako zcela subjektivní pravda. Spočívá v souladu kolektivních úsudků, které pronášíme o způsobulosti objektů ohledně toho, zda se jim více či méně věří, touží se po nich nebo jsou oblíbené, a zda se to týká většího či menšího počtu lidí. Tato kvalita tedy patří k jedinečnému druhu těch, které se zdají být schopné nabývat mnoha stupňů a stoupat či klesat po této škále, aniž by nějak podstatně změnily svou povahu, a zaslouží si jméno kvantita.“ (PE-1, s. 63)⁶

To je základní bod a Tarde jej dodržuje od prvního článku, který publikoval již v době, kdy byl soudcem v městěčku Sarlat: chceme-li ze společenských věd učinit skutečné vědy, je třeba dosáhnout toho, co je na nich kvantifikovatelné, což je obsaženo, paradoxně, *uvnitř* subjektivit.⁷ Avšak ačkoli toto heslo může připomínat pozici marginalistů, jejichž východisko je pevně zakotveno v maximalizujících jednotlivcích, nemůže to snížit ocenění Tardeho originality. Ve skutečnosti nikdy neklade adjektiva „sociální“ a „psychologický“ do opozice. Navzdory proslulým Durkheimovým kritikám, vedeným proti němu, to, co Tarde označuje jako psychologický jev, neodkazuje nikdy k něčemu individuálnímu nebo k nitru subjektu – později to nazve „*intra-psychologickým*“ a často bude tvrdit, že o tom nelze nic říci –, ale vždy k tomu, co je v nás nejvíce sociální – a co z tohoto důvodu nazve „*inter-psychologickým*“. V důsledku toho není jeho antropologie nic cizější než představa ekonomických činitelů odříznutých od sociálního

6. Všechny citace, není-li uvedeno jinak, pocházejí z původního vydání *Psychologie économique*, které je dostupné na stránkách Gallica. Zvýraznění kurzivou je vždy autorovo. Původní vydání vyšlo ve dvou svazcích, což vyznačujeme značkami PE-1 pro první svazek a PE-2 pro druhý na konci každé citace.

7. Již v článku „La croyance et le désir“ v *La Revue philosophique*, který o jeden rok předcházeli první aplikaci této zásady v „La psychologie en économie politique“ v téže revui (sv. XII, září 1881).

světa, jejichž kalkulace by měly jasně vymezit hranice. Slova jako „soukromí“ a „subjektivita“ by nás neměla uvádět v omyl: i v tom nejsoukromějším z nás samých je tím, co vládne, vždy „velký počet“. Tím, co pro nás činí Tardeho po více než století sociologismu tak obtížně pochopitelným, je fakt, že nikdy neklade individuum do opozice vůči společnosti, ale chápe naopak oboje jako pouhé provizorní agregáty, částečné stabilizace, jádra sítí, která naprosto unikají pojmům běžné sociologie.⁸

V jeho očích je věda o společnosti založena na určitém typu kontaminace, která se stále přesouvá z bodu do bodu, od jednotlivce k jednotlivci, ale nikdy se u nich nezastavuje. Subjektivita označuje vždy nakažlivou povahu tužeb a přesvědčení, jež přeskakují od jednoho jedince k druhému, aniž by kdy prošly – a v tom spočívá zásadní moment – skrze nějaký sociální kontext či strukturu. Slova „sociální“, „psychologický“, „subjektivní“ a „intersubjektivní“ jsou tedy obecně ekvivalentní a všechna označují typ průběhu, trajektorii, která k tomu, abychom ji mohli sledovat, od nás vyžaduje nikdy nepředpokládat předběžnou existenci společnosti či ekonomické základny, nějakého celkového plánu, odlišného od hemžení jejích členů. Velkou výhodou takových postupů je, že okamžitě přivádějí na plné světlo praktické prostředky, jimiž se tato nákaza, kontaminace z bodu do bodu uskutečňuje – to, co Tarde ve své knize, která jej proslavila, *Zákony imitace*, nazývá „imitativní paprsky“.⁹

Tato první definice „kvanta“, vlastního hodnotám, umožní Tardemu rozvinout místo ekonomie sítí protínajících se vztahů, se kterou především nesmíme příliš spěchat, abychom rozeznali vztahy, jež jsou doslovně ekonomické, od těch, které by jimi byly pouze *metaforicky*. Tarde bude naopak neustále ukazovat, že ekonomie jako disciplína riskuje, že ztratí veškerou vědeckou objektivitu, protože se mýlí, zároveň pokud jde o její meze – příliš restriktivní –, i pokud jde o její ambice – příliš ohromné.

8. To nás opravňuje vidět v Tardem zpětně zakladatele teorie akterů-sítí, k tomuto tématu viz Bruno Latour, *Changer de société, refraire de la sociologie*, La Découverte, Paris 2006, fr. překlad N. Guillot.

9. Dnes je dostupná pouze reedice Gabriel Tarde, *Les Lois de l'imitation*, Les Empêcheurs de penser en rond, Paris 2001. (Původní vydání 1890; s předmlouvou Jeana-Philippe Antoine.) Předstíre reedice z roku 1993 je vynikající úvod Bruna Karsenthio: G. Tarde, *Les Lois de l'imitation*, Kimé, Paris 1993.

Dva omyly, jímž je třeba se vyhnout

Postupujme pomalu, abychom jasně pochopili originalitu jeho pozice. Pojem hodnoty se nejprve rozšíří na všechna *hodnocení víry a touhy*:

„Tato abstraktní kvantita se dělí na tři velké kategorie, které jsou originálními a základními pojmy pospolitého života: *hodnota-pravda*, *hodnota-užitečnost* a *hodnota-krása*.“ (PE-1, s. 63)

„Kvantitativní povaha všech těchto termínů, které jsem zde uvedl, je stejně tak reálná jako málo zjevná; je zahrnuta ve všech lidských soudech. Neexistuje člověk, neexistuje národ, který by za cenu urputného snažení neusiloval o určitý vzestup ať bohatství, slávy, pravdy či moci nebo umělecké dokonalosti, a který by nebojoval proti nebezpečí úbytku všech těchto statků. Všichni mluvíme a píšeme, jako kdyby existoval žebříček těchto rozmanitých veličin, na němž umístujeme výše či níže různé lidi a různá individua a neustále je necháváme stoupat či klesat. Každý je tedy implicitně a důvěrně přesvědčen, že všechny tyto věci, a nikoli pouze ta první, jsou v zásadě skutečnými kvantitami. Neuznávávat tuto skutečně kvantitativní, ne-li dokonce de iure i de facto měřitelnou povahu moci, slávy, pravdy a krásy tedy znamená jít proti stálému citu lidského druhu a pokládat cíl univerzálního snažení za chiméru.“ (PE-1, s. 67)

Existuje tedy podstatný kvantitativní základ všech našich hodnocení, ať už je jejich předmětem cokoli, a věda o společnosti je musí brát vřech-ny v úvahu. Ale bohužel, dodává ihned Tarde, politická ekonomie změnila dva naprosto odlišné druhy kvantifikace: tu, která je „skutečná a málo zjevná“, a tu, která je „pohodlná a zjevná“, ale postihuje rozsah jen velmi malého počtu kalkulačních nástrojů, propletených s našimi vášněmi.

„Nimčeno je jediná z těchto kvantit, bohatství, byla jasně uchopena jako taková, a byla proto považována za vhodnou k tomu stát se předmětem speciální vědy: politické ekonomie. Avšak i když se tento předmět kvůli svému peněžnímu znaku opravdu hodí ke spekulacím matematické přesnosti, někdy ostatně iluzorní, ostatní termíny si také zaslouží být studovány jednotlivě zvláštní vědou.“ (PE-1, s. 67)

Otázku „peněžního znaku“ je třeba zvažovat velmi opatrně. Tarde se zde skutečně vyhýbá dvěma symetrickým omylům, jimž míváme ve zvyku podlehnout: buď chápat ekonomiku jako jistý druh redukce, která zmrzuje subjektivitu v objektivitu; nebo naopak rozšiřovat tuto první „redukcí“ na všechny činnosti, dokonce i na ty „nejvyšší“, a věřit, že tím podáváme důkaz pronikavého kritického ducha.

Ano, ani jednou si Tarde nestěžuje na to, že by se ekonomové, „ignorující bohatství lidské subjektivitu“, snažili „všechno kvantifikovat“ s rizikem, že tím budou člověku „amputovat“ vše lidské z jeho „morálních, citových, estetických a společenských rozměrů“. Jeho kritika je přesně opačná: ekonomové nekvantifikují dostatečně všechna hodnocení, k nimž přistupují. Nebo spíš, nevracení se dost daleko zpátky v kontinuu ke křížovatkám tenzorů a vektorů touhy a víry, které charakterizují základ, můžeme-li to tak říci, sociální *matérie*.

„Ale ekonom opomíjí uznat, že neexistuje žádné bohatství, ať zemědělské, průmyslové či jiné, které by nemohlo být pojímáno z hlediska vědomostí, jež implikuje, nebo mocí, které poskytuje, či práv, jichž je plodem, nebo na základě své více či méně estetické či neestetické povahy.“ (PE-1, s. 67)

Avšak symetrickým omylem by bylo domnívat se, že Tarde rozšiřuje tyto kvantifikace bohatství, v ekonomii obvykle uznávané, na *metaforickou* analýzu pravdy, slávy, moci, morálky, práva či umění ve stylu Pierra Bourdieuova rozmnožováním termínů jako kapitál, zájem, kalkul či zisk, ať už vyzdobených či nikoli adjektivem „symbolický“.¹⁰ Znovu opakujeme, je to právě naopak: kvantifikovatelný kořen, který umožňuje založit skutečnou ekonomickou vědu, se nachází předešlým v komplexní hře důvěry a nedůvěry, a pouze následně je z pohodlnosti a pro zjednodušení transportován do relativně jednoduchého případu „směny statků“. Mohli bychom téměř říci, že ve zobecněné ekonomii, kterou Tarde navrhuje, je politická ekonomie bohatství jeho metaforickým rozšířením, či přesněji jeho metonymickým zúžením, částí branou za celek. Tarde tedy naopak navrhuje

10. K tomuto bodu viz kritiku Olivier Favereaua, „L'économie du sociologue ou penser (l'orthodoxie) à partir de Pierre Bourdieu“, in: Bernard Lahire (ed.), *Le Travail sociologique de Pierre Bourdieu. Dettes et critiques*, La Découverte, Paris 2001, s. 255–314.

rozšířit ekonomii na všechna hodnocení, ale neomezovat se přitom na sledování příliš malého počtu hodnocení, jež jsme se z pohodlnosti naučili poměřovat penězi.

Přestat zaměřovat rub a líc

Pouze když pochopíme, do jaké míry se Tarde vyhýbá těmito dvěma omylům (nařikání na kvantifikaci na jedné straně a metaforické rozšíření kalkulace bohatství na jiné formy vlivu na straně druhé), můžeme posoudit smělost, originalitu a plodnost následujícího tvrzení:

„Mým záměrem je naopak ukázat, že chceme-li v politické ekonomii dospět k pravdivým a následkem toho i skutečně vědeckým zákonům, musíme takřkajíc obrátit vždy užitečné, ale již trochu obnošené šaty starých škol naruby, udělat z rubu líc, vynést na světlo to, co skryvaly, a žádat od označovaného vysvětlení znaku, od lidského ducha vysvětlení sociálního materiálu.“ (PE-1, s. 110)

Jak lze vysvětlit, že se ekonomové v tomto bodě tak mýlíli, že zaměřovali rub a líc své vědy? Důvod, který předkládá Tarde, se shoduje s tím, co v posledním desetiletí neustále dokazují antropologové trhu: žádný vztah není ekonomický, pokud se nerozšíří techniky kalkulace ekonomů – v nejširším smyslu tohoto termínu.¹¹ Ekonomie jako vědecká disciplína, vynalezená v 18. století, neodkrývá žádný kontinent, vyrábí jej z mnoha kousků, či přesněji, organizuje jej, dobývá a kolonizuje. Je to ekonomie jako vědecká disciplína, abychom citovali pádné vyjádření Michela Callona, co předvádí a formuje ekonomiku jako věc: „Without economics, no economy.“ [Bez ekonomie není žádná ekonomika.]¹² V protikladu k robinsonádám 18. století a jak pěkně ukázal Karl Polanyi,¹³ člověk se ekonomem nerodí, ale stává.

11. Nicholas Thomas, *Entangled Objects. Exchange, Material, Culture, and Colonialism in the Pacific*, Harvard University Press, Cambridge 1991; Timothy Mitchell, *Rule of Experts. Egypt, Techno-Politics, Modernity*, University of California Press, Berkeley 2002; Julia Elyachar, *Markets of Dispossession: NGOs, Economic Development, and the State in Cairo*, Duke University Press, Durham 2005.

12. Michel Callon (ed.), *The Laws of the Markets*, Blackwell, Oxford 1998.

13. Karl Polanyi, *Velká transformace*, CDK, Brno 2006.

Ovšem pouze za podmínky, že je obklopen dostatkem nástrojů a způsobů kalkulace, aby učinil viditelnými a čitelnými rozdíly, jež jsou bez nich nepostizitelné. Dělat ekonomii neznamená odkrývat antropologickou podstatu lidstva, znamená to organizovat vždy určitým způsobem něco nezachytitelného.¹⁴ Ani to neznamená, jak brzy uvidíme, odkrývat pravou lidskou povahu.

Abychom porozuměli tomu, jak práce ekonomů formátuje vztahy, které by bez nich měly zcela jinou formu, musíme jasně pochopit malý dodatek, který přináší nástroje kalkulu a především etalony jako měna.¹⁵

„Bohatství je něco mnohem jednoduššího a mnohem snadněji měřitelného; neboť zahrnuje nekonečné množství stupňů a velmi málo různých typů, jejichž různost se postupně stírá. Takže postupně nahrazování urozenosti bohatstvím, aristokracie plutokracií vede k tomu činit sociální status předmětem počtu a měření.“ (PE-1, s. 72)

Jestliže pro určení rozdílů v postavení mezi Swannem a paní Verduin na hodnotovém žebříčku je třeba veškeré Proustovy důmyslnosti, není pro zařazení světových miliardářů tato pozornost k detailům již nutná – dokáže to bez potíží i ten nejbezyvýznamnější novinář z *Fortune* –, jakmile měřítko dostanou formu bankovních účtů a kapitálu. Ovšem pozor, tím nemá být řečeno, že jsme se stali plutokraty, že se rozšířilo panství zboží, že čísla vyjadřující množství měny ovládla reálnou a materiální infrastrukturu, která by byla podkladem věcí ekonomie. Vůbec ne; měřítko se stalo „jednodušším“, „sociální status“ se stal následně snáze zjištělný. Je tedy vhodné rozlišit dva typy měřítka: to, které zachycuje reálný stav, jež bychom mohli nazvat měřítko měření, a to, které formuje sociální svět – měřítko měřící. Toto rozlišení nám umožňuje vidět, že existuje dostatek jiných dostupných nástrojů, jimiž lze ekonomii učinit kvantifikovatelnou.

„Vždyť i sláva člověka, o nic méně než stav jeho účtu ani o nic méně než jeho úspěch, je náchylná k vzestupu či poklesu beze změny své podstaty. Je tedy jistým druhem sociální kvantitativy...“ (PE-1, s. 70–71)

14. K této sporné otázce performance viz Donald Mackenzie, Fabian Muniesa, Lucia Siu (eds.), *Do Economists Make Markets? On the Performativity of Economics*, Princeton University Press, Princeton 2007.

15. K pojmu nástroje kalkulu viz Michel Callon, Yuval Millo, Fabian Muniesa (eds.), *Market Devices (Sociological Review Monographs)*, Wiley-Blackwell, Oxford 2007.

„Kněží a řeholníci studovali faktory produkce (ve smyslu reprodukce) víry, ‚pravd‘ s nemenší péčí než ekonomové reprodukci bohatství. Mohli by nám dávat lekce o praktikách vhodných k rozšívání víry (odloučení, vynucené rozjímání, kázání) a o typech četby, rozhovorů či o způsobech chování, které ji oslabují.“ (PE-1, poznámka na s. 74)

Zavedme si termín *valorimetr* pro označení všech zařízení umožňujících viditelnost nebo čitelnost hodnotových soudů, jež formují základ toho, co Tarde nazývá ekonomie. Lze si snadno představit, jak by byl zařazen soudčím epochou, která díky přístrojům registrujícím dobu sledování současnou epochou, nabízí vzrůstající množství průzkumů sledovanosti, průzkumů trhu, různých *reality show*, soutěží, žebříčků, aukcí, špionáže, kliknutí myši atd., nových způsobů „shromažďování dat“, které jsou vysoce cenné pro „zlepšení počitatelnosti a měřitelnosti sociálního statusu“. Mohli bychom téměř říci, že Tarde měl málem šanci přijít o dobré století dříve s typem „kvalitativních-kvantitativních“ dat, která dnes rozmnožují nové informační a komunikační techniky. Říká se o něm, že byl „literární“ sociolog, a je to pravda: chtěl, aby se víry a touhy kvantifikovaly, avšak statistika jeho doby – kterou znal velmi dobře, protože řídil Institut statistiky ministerstva spravedlnosti – byla příliš rudimentární, než aby je zachytila. Dnešní vlna digitalizace nás činí k Tardeho argumentům mnohem pozornějšími.

Jak přesně stanovit kvantitativy

Mějme se však na pozor, abychom dobře porozuměli jeho myšlením: vše je potenciálně číslo, protože valorimetry pouze sbírají, soustřeďují, extrahují a zjednodušují subtilní přívazky, nespočetné „logické soubroje“, jež v nás neustále probíhají u příležitosti našich setkávání s bytostmi, k nimž jsme připoutáni a které potřebujeme k existenci. Jinak řečeno, Tarde netvrdí, že kalkulační prostředky používané ekonomy utvářejí sociálně tak, jako forma na oplatky tvaruje těsto, které je samo o sobě neformenné a do formy se nalévá sběračkou. Podle něj již v těstě existuje, odvíjíme-li se to tak říci, jistý typ zvláštního *kvanta*, jež má pouze nepřímý vztah k tomu, co ekonomové označují jako kvantifikovatelné. A právě tento nepřímý charakter vysvětluje, proč se tak často mýlíli, když chtěli přivést vědu k větší vědec-

kosti, a proč zaměřovali rub za líc. Znovu opakujeme, že zde nejde o to nahradit nad ekonomy a nad jejich mánií kvantifikovat, jež by chtěla na všechny subjekty aplikovat stejný standard porozumění. Musíme naopak litovat, říká Tarde, že neměli dostatek chuti ke kvantifikaci, aby hledali v každém typu praxe tenzory, které jsou pro ni specifické. Tarde tvrdí, že samotná selhání ekonomů při snahách o kvantifikaci odhalují množství zajímavých věcí o jiných typech kvantifikace, jež si pouze žádají, aby byly přivedeny na světlo, pokud si dáme tu trochu námahy a vyrazíme je hledat.

Nejlepším důkazem toho, že existuje obrovský rezervoár kvantifikace, jsou všechny ostatní nástroje dostupné k tomu, aby učinily ekonomii skutečně kvantifikovatelnou.

„Existují pochopitelně i jiná měřidla: každý druh statistiky představuje jedno z nich. Vzestup či pád popularity veřejně činného člověka se dostatečně přesně měří statistikou voleb.“ (PE-1, poznámka na s. 77)

O co zde skutečně jde, je vzájemné srovnání úsudků. Tento proces není žádným způsobem spjat s penězi jako takovými, nachází se ve všech valorimetrech či gloriometrech. Proto můžeme snadno sledovat vzrůstající vzájemné srovnání ve dvou oblastech, které by ekonom pravděpodobně oddělil, ale Tarde je může bez problémů spojit dohromady, například tisk a měnu:

„(...) důsledkem rozvoje tisku je, že dává morálním hodnotám čím dál tím výraznější povahu kvantitativní a čím dál více opravňuje jejich srovnání se směnnou hodnotou. Tato směnná hodnota, již bylo rovněž v minulých stoletích souzeno být klidně zaměňována s běžným užíváním peněz, se upřesňovala v té míře, v jaké se peníze rozšířily a sjednotily. Mohly tedy nechat poprvé vzniknout politické ekonomii. Podobně před rozšířením denního tisku zůstával pojem vědecké či literární hodnoty psaní, pojem osobní slávy či reputace poměrně vágní, neboť bylo stěží možné vnímat jejich postupné zvyšování či snižování; ale s rozvojem tisku se tyto představy ujasňují, zvýrazňují, stávají se cennými jako předmět filozofických spekulací nového druhu.“ (PE-1, s. 76)

Originalita této paralely je zjevná: Tarde neříká, že tisk je podroben „zhoubnému vlivu moci peněz“; spojení těchto dvou oblastí neprochází

povinnou etapou hledání skrytých sil v infrastrukturách – jak uvidíme, pro Tardeho vůbec žádná infrastruktura neexistuje. Spojení těchto dvou oblastí je nekonečně důvěrnější. Tarde srovnává dva postupy trajektorie a kontaminace, které oba – první před několika staletími, druhý před našima očima – dovolují určit, pomocí jaké instrumentace se přechází od lokální, individuální a nepraktické kvantifikace ke kvantifikaci zobecněné, rychlé a promyšlené. Úvěr a důvěryhodnost vyžadují účetní nástroje, či abychom použili termín, který není Tardeho, ale který definuje pohyb vzájemného srovnání velmi přesně, vyžadují *metrologii*. Valorimetry spojují krok za krokem dohromady metrologické řetězce, které zajišťují vzájemnému srovnávání subjektivit čím dál větší „jasnost“, „výraznost“ a „cenu jako předmět spekulací nového druhu“. A mezi tyto spekulace Tarde nikdy neopomene zahrnout i sociologii vědy, typický příklad metrologie učené literatury, učiněné viditelnou a čitelnou právě díky extenzi této kvaziměny, která se nazývá důvěryhodnost, v níž se jasněji než kdekoli jinde hraje o samu produkci stupňů jemně odstupňované důvěry.

„Jak se rodí a jak zvyšuje důvěryhodnost člověka či jeho proslulost a sláva ve všech jejích formách? Stojí to opravdu za tu námahu, zajímat se o ty rozmanité formy produkce stejné jako o produkci bohatství a jeho prodejní hodnoty? (...) Jestliže existují nějaké „přirozené zákony“, které v menší či větší míře řídí výrobu těch či oněch článků a zvyšování či pokles jejich prodejní hodnoty, proč by neměl existovat nějaký zákon, který by reguloval vznik, růst, zvyšování či pokles populačního nadšení pro toho či onoho člověka, monarchistické loajalitu lidu, jeho náboženské víry, jeho důvěry v tu či onu instituci?“ (PE-1, s. 73)

Jestliže chcete opravdu kvantifikovat, což je ostatně základ každé vědy, je třeba hledat všechny dostupné typy kvanta, namísto používání jen jednoho z nich pro analyzování všech ostatních. Kvantifikace slávy je stejně dobrá pro analýzu bohatství, jako je kvantifikace bohatství dobrá pro analýzu víry, kvantifikace víry pro analýzu nadšení a tak dále.

Kvantifikovat: ano, ale po zralé úvaze

Nyní rozumíme zmatení ekonomů, jak ho chápe Tarde: ačkoli dělá-li dobře, když chtěli kvantifikovat, chybně určili zdroj, jenž by jim umožnil zajistit konečně jejich disciplíně jistotu. Jejich omyl spočíval v tom, že považovali „měřené měřítko“ za „měřítko měřící“, což bylo umožněno rozšířením řetězce vzájemných srovnání, přičemž samo rozšíření bylo způsobeno fenoménem naprosto odlišným od toho, jež se domnívali pozorovat. Ve skutečnosti se domnívali, že pokrok ekonomie musí být pokrokem v odtažitosti, distancovanosti a objektivitě...

„Být tak *objektivní* a *abstraktní*, jak je jen možné: to je metoda... Ideálem bylo abstrakcemi jako úvěr, služba či práce *zasířat* vjemy a pocity ukryté pod nimi a pracovat s těmito abstrakcemi jako s předměty, s reálnými a materiálními objekty, podobnými objektům, s nimiž zachází chemik nebo fyzik, a stejně jako oni spadat pod zákony počtu a míry. Kapitola peněz a financí, kde se tento dvojitý ideál patrně uskutečňuje, kde se všechno zdá spočítatelné a měřitelné jako ve fyzice a v chemii, byla také v každé době oblíbenou parketou ekonomů.“ (PE-1, s. 109)

Peníze jsou jakožto měřící měřítko vynikající, ale to, co měří, či přesněji: zjednodušeným způsobem registrují, nemá žádný druh souvislosti s tím, co je vyjádřeno čísly. Nikoli, jak věří ustaviční humanističtí kritici ekonomie, protože „lidské srdce nelze redukovat na kalkul“, ale naopak, protože lidské srdce neustále kalkuluje a srovnává, ovšem *na jiných vážkách* a za pomoci úplně jiných, méně čitelných a méně kontrastních závaží. Proto Tarde navrhuje na předchozí větu a navrhuje překlopit naši pozornost ke skutečnému zdroji všech měřítek:

„Je nepochybnou pravdou, že hodnota, jejímž jsou peníze pouhým znakem, není ničím, absolutně ničím, pokud není kombinací naprosto subjektivních věcí, víry a touhy, idejí a vůle, a že stoupání a klesání hodnot na akciové burze nelze na rozdíl od oscilací hodnot na barometru ani v nejmenším vysvětlit, pokud nebereme v úvahu jejich psychologické příčiny, záchvaty naděje či sklíčenosti, šíření dobré či špatné novinářské senzace v myslech spekulantů.“ (PE-1, s. 109)

Zde tedy máme vysvětlení onoho převrácení rubu a líce, jež se mohlo zdát Tardeho neopodstatněnou provokací, když jsme je uvedli výše.

„Není to tak, že by ekonomové tento subjektivní aspekt svého předmětu zcela opomíjeli (...), vždy jej však považovali za *rub*, nikoli *líc* ekonomické vědy. Jejím mistři se mylně domnívali, opakují, že jedině hlavním či dokonce výlučným zabýváním se vnější stránkou věcí mohou pozdvihnout svá pozorování na úroveň důstojné vědy. Dokonce i když museli přímo sledovat psychologickou stránku studovaných jevů, například pohnutky dělníka a potřeby konzumenta, pojímali lidské srdce tak zjednodušeně, tak schematicky, lidská duše tu byla takřka natolik zmrzačena, že toto nezbytné minimum psychologie vypadalo jako prostý postulát, určený k podpoře geometrického průběhu jejich dedukcí.“ (PE-1, s. 109–110)

Kdybychom tuto pasáž odcitovali na začátku našeho textu, působil by tento odstavec jako obvyklý nářek nad mánií ekonomů vše kvantifikovat, zatímco jej musíme naopak chápat jako výzvu k tomu hledat všude a především *jinde* valorimetry, schopné zachytit „lidské duše“, když hodnotí svá dobra a zla, když věří, když touží, když prosí, když si něco přejí, když se navzájem proplétají. Právě na této nové a posunuté základně Tarde navrhuje jistý druh *nového údělu* i pro jiné společenské vědy:

„Takto ohraničená politická ekonomie by ztratila, pravda, svou tajuplnou izolovanost bludného balvanu na poušti ještě nezrozené sociologie metafyziků a logiků, ale získala by viditelně své pravé místo mezi společenskými vědami a jasný pohled na své běžné pojmy, své rozdělení a své teorie, kontrolované sesterskými vědami, jež by se osvětlovaly jejím světlem a ji by osvětily svým.“ (PE-1, s. 68)

Je zbytečné říkat, že intelektuální historie vůbec nevzala tuto úmluvu vážně a ještě století zabředávala do dosti směšné představy, že ekonomie jakožto disciplína (economics) pod sebou záračně objevila zamrzlý světadíl ekonomiky jakožto věcí (economy), v němž vládnou neúprosné zákony a který má nevidanou schopnost zmrazit všechny nadstavby nad ním vystavěné. Ekonomie by jako jediná mezi společenskými vědami byla skutečně vědecká, protože by jako jediná dosáhla racionálního a objektivního jádra lidské duše.

Chyba v teplotě

Jak shrnout Tardeho inovace, abychom si zapamatovali, že tu jde opravdu o kvantifikaci v ekonomii, ale tak, že se plně přesune do intersubjektivní, což je paradoxně jediný způsob, jak ji konečně učinit poněkud vědeckou? Tím, že se vyhneme jinému epistemologickému omylu, který je, jak dále uvidíme, i vážným omylem politickým: omylu, jenž spočívá v předsvědčení, že čím více budeme rozmnožovat valorimetry a metrologické řetězce, tím dále postoupí ekonomie od vášní k rozumu, od iracionálního k racionálnímu, od zápalu tradičního handrkování k „ekonomické hrůze“ „neoliberalních“ trhů.

„Bude možné říci, že pokrok rozumu, předpokládaný soupevník pokroku civilizace, na sebe bere úkol postupně realizovat abstrakci, kterou si představují ekonomové, a zbavit konkrétního člověka všech jeho pohnutek k jednání kromě pohnutky osobního zájmu? Nic nás však k takovému předpokladu neopravňuje a neexistuje jediný rys společenského života, kdy bychom neviděli nárůst a rozvíjení vášně spolu s rozumem. (...) Takže jen v ekonomickém světě a nikde jinde, ba dokonce ani tam ne, nikde nevidím ani stopu po mrazivé transformaci člověka ve stále méně a méně vášnivém a stále více a více racionálním směru (...)“ (PE-1, s. 115)

Nejnovější ekonomie, kterou Tarde sledoval ze své katedry na Collège de France, ekonomie třídního boje, první velké globalizace, masivní migrace lidského rodu, ekonomie boulivých inovací, určených velkými světovými výstavami, ekonomie rozpadu koloniálních říší nenabízí v žádném případě podívanou na nástup rozumu. Nabízela spíš podívanou na:

„(...) vášně nevidané intenzitě, nesmírné dobovačné ambice, jistý druh nového náboženství, socialismus a na novokřtěnskou horlivost, neznámou od dob první církve. Jsou tu zájmy, vášnivé zájmy, a jde o to smířit je spolu navzájem a také se stejné vášnivými zájmy spojených kapitalistů miliardářů, neméně opojených nadějí na vítězství, hrdostí na svůj život či žízni po moci.“ (PE-1, s. 116)

Co je tedy ekonomie? Nyní ji můžeme definovat jako vědu o vášnivých zájmech.

Nedejme se ale splést. Tarde nám neříká, že by se kalkulovali a rušující ekonomický rozum ukázal být deformovaný, uloupený a narušený vášněmi, koalicemi, kontaminacemi a pověstmi, jež by bránily, aby jeho kalkulace probíhaly správně; neříká, že kdybychom se díky nějakému nemožnému zátraku zbavili celé té iracionální změní, konečně bychom dospěli k ekonomickému rozumu. Ne! V ekonomii je všechno iracionální, nebo chcete-li, všechno je v ekonomii mimoekonomické (v banálním smyslu tohoto slova)... Protože je složena z oněch vášní, jejichž úžasný rozvoj v 19. století jen ještě posílil jejich propojení.¹⁶ Je to právě toto propojení, jež ekonomové současně zahlédli a – což je udivující – okamžitě od něj s hrůzou v očích utekli, jako kdyby uviděli hlavu Gorgony.

„Při koncipování *homo aeconomicus* (sic) provedli ekonomové dvojí abstrakci. První a zcela nemístná pojímala člověka bez čehokoli lidského v srdci, a druhá následně reprezentovala toto individuum jako odtřížené od každé skupiny, společenství, sekty, strany, od jakéhokoli kolektivu. Tato druhá simplifikace nebyla o nic méně překrucující než ta první, z níž byla vyvozena. Nikdy, v žádné historické epoše nepřišel výrobce a spotřebitel, prodávající a kupující do vzájemného styku, aniž by spolu byli nejprve spojeni nějakým ryze citovým vztahem, vztahem sousedství, společného občanství, náboženského společenství, příslušnosti ke stejné civilizaci, a za druhé aniž by každého z nich doprovázela neviditelná družina společníků, přátel, spoluvěřících, jejichž myšlení na ně působilo při diskusích o cenách či o platech a nakonec se prosadilo nejčastěji ke škodě jejich striktně individuálních zájmů. Ve skutečnosti nikdy, dokonce ani v první polovině

16. „A tento boulivý svět ekonomické aktivity, to znamená pronikavý a hluboký, trpící a pracovitý, by byl ovládnut geometrickou dedukcí chladných teoremů ve stylu Ricarda, aplikovatelných, schematicky či mechanicky, na kdovíjakého divocha! Ekonomickou psychologii je třeba znovu integrovat na její pravé místo, na první místo, celou tu stránku produkce, přerozdělování a spotřeby bohatství, nazývanou citová, a studovat ji v životě starých společenství, kde se ukazuje s tak barvitou originalitou, i v životě společností dnešních, kde se projevuje s ještě větší živelností. Právě v Americe, v té nejvíce prospěchářské zemi, jak se říká, v zemi nejrozvinutější ve směru ekonomického pokroku, si vymysleli *solidární* stávky, stávky vedené dělníky, kteří jimi neprosazují žádný svůj zájem a kteří při nich trpí pouze proto, aby vyjádřili solidaritu s druhými, jejichž osud je zajímavý. A nikde jsme neviděli tolik finančních obětí, učiněných pro ideu, pro otázku principu, ze sympatie, než v této zemi, kde se volí podle vlastního zájmu.“ (PE-1, s. 117)

19. století – ačkoli to je jediné období v dějinách práce, kdy, jak se zdá, byly Francií zlikvidovány veškeré dělnické korporace –, se dělníknejevil osvobozen od jakéhokoliv formálního či morálního závazku vůči svým druhým, tváří v tvář šéfům, samotnému zcela vyvázanému ze striktních povinností konkrevencí vůči svým kolegům nebo dokonce konkurentům.“ (PE-1, s. 115–116)

Jsou to pouta, jež je nutné kvantifikovat; jak se na to mohlo zapomenout? Lze říci, že institucionální ekonomie, ekonomie konvencí přijala již před lety takové zašmodrchanosti jako fakt.¹⁷ Jistě, ale Tardeho kniha se datuje do roku 1902! Proč jsme ztratili celé století? Tím spíš, že Tarde zašel mnohem dále než dnešní opatrní badatelé, kteří se spokojují s korigováním ptolemaiovského systému čistého a dokonalého trhu tím, že k němu připojují množství epicyklů, obíhajících ve všech směrech – smlouvy, důvěra, informace, pravidla, normy, koalice. Ovšem tak jako Koperník, jehož knihu nikdo nečetl, i Tarde již umístil kvantitativní těžiště jinač. V „neviditelné družině společníků“ nefiguruje žádná Prozřetelnost a zejména ne prozřetelnost harmonizujícího rozumu. Tardeho ambice, o to radikálnější, že se neopíral o žádnou školu, spočívaly v tom dosáhnout, aby cykly vášnivých zájmů obíhaly okolo jiného slunce, a toto slunce aby svítilo a páliło; aby svítilo, protože páliło.

Přibližovat se místo vzdalovat

Abychom však tento bod uchopili, musíme ještě připustit, že se vzdáme posledního epistemologického nároku, to jest *distance*. Když dospěl k tomuto bodu, Tarde, vždy taktní, si dovolil mírnou ironii vůči akrobacii ekonomů, kterou provozovali, aby se na maximální možnou míru vzdálili jevům, jimž měli právě šanci se těsně přiblížit, a které by je tudíž musely bít do očí! Tento problém, jdoucí naprosto proti vši intuici, si zaslouhuje,

17. Oliver E. Williamson, *The Economic Institutions of Capitalism. Firms, Markets, Relational Contracting*, The Free Press, New York 1985; Henry Payton Young, „The economics of convention“, *Journal of Economic Perspectives* 10, 1996, s. 105–122; Jean-Pierre Dupuy, François Eymard Duvernay, et alii, „L'économie des conventions“, *Revue Économique*, numéro spécial 40, 1989, s. 1–406.

abychom se u něj zastavili. Tarde začíná tím, že rozlišuje dvě psychologie, nikoli v závislosti na povaze objektů, na něž je aplikuje, ale v závislosti na stupni blízkosti, kterou vůči nim zaujímáme.

„Svrchovaně psychologická povaha společenských věd, jejichž je politická ekonomie pouhým odvětvím, by vyvolávala méně námitek, kdyby se rozlišovaly dvě psychologie, jež se obvykle mylně směšují v jednu. (...) Je vhodné poznamenat, že předmětem zájmu já mohou být buď přirozené věci, v zásadě *neproniknutelné v jejich hermeticky uzavřeném nitru*, nebo jiná já, jiné mysli, v nichž se *já odráží svými vnějšími projevy* a učí se lépe poznávat samo sebe prostřednictvím objevování druhých. Tyto druhé předměty zájmu já, jež jsou současně také subjekty jako ono já, dávají vzniknout zcela výjimečnému vztahu mezi nimi a oním já, vztahu, který jasně kontrastuje, jako vysoký reliéf, mezi obvyklými vztahy já s přírodními jsoucnými, minerály, rostlinami a dokonce i nižšími živočišnými druhy. (...) Jsou jedinými objekty chápány pomocí jejich nitra, protože jejich intimní povaha je stejná, jako je vlastní, uvědomovaná povaha subjektu, který je sleduje. Když však já pozoruje minerály či hvězdy, jakékoli materiální substance, ať organické či anorganické, síly, jež tyto formy produkují, mohou být pouze hypoteticky odhadovány a vnímány jsou pouze jejich vnější znaky.“ (PE-1, s. 110–111)

Tento překvapivý rozdíl mezi lidským a přirozeným světem nacházíme v celém Tardeho díle, rozdíl, který v žádném případě není běžným rozdělením na symbolický svět na jedné straně a na straně druhé na svět materiální. Připomeňme po pravdě, že pro Tardeho „všechno je společnost“: hvězdy, buňky, těla, politická uskupení či bouřlivé pochody v mozků. „Materiální“ tedy pro něj znamená především „sociální“.¹⁸ Že by tedy byl sociobiologem (nebo jak se říkalo v jeho době, „biosociologem“)? Že by spáchal hřích naturalizace? Nebo něco ještě horšího, hřích sociálního darwinismu? Ne, protože mezi objekty nazývanými materiální a subjekty společnosti existuje rozdíl v jejich *chápání*, a nikoli v jejich povaze: ty prv-

18. To je fundamentální bod oné podivné knihy o metafyzice, inspirované Leibnizem, Gabriel Tarde, *Monadologie et sociologie*, Les Empêcheurs de penser en rond, Paris 1999 (1. vydání 1895).

ní vidíme zdálky, ve velkém množství a zvnějšku, zatímco ty druhé vidíme zblízka, v malém množství a zvnitřku!

„Je tedy zcela pochopitelné, že když jde o to studovat vztahy já s přírodními jsoucny a založit fyzikální vědy, dokonce včetně biologie, já se usilovně a promyšleně snažím, co nejvíce je možné, na sebe zapomenout, vkládat co nejméně ze sebe sama a ze svých osobních dojmů, jež získává zvnějšku, do pojmů, které si utváří o hmotě, o síle a o životě, rozpustit celou přírodu, je-li to možné, v termínech prostoru a bodů pohybu, v geometrických pojmech, jejichž původ, také naprosto psychologický, se ukazuje pouze vysoce školeným analytickým zrakům a nezahrnuje ostatně vůbec nic z jejich psychologické podstaty.“ (PE-1, s. 111)

Tarde netvrdí, že by ekonomové dělali chybu, když pojímali lidské záležitosti jako přírodní věci pod záminkou, že to, co je lidské, „uniká podstatě a objektivitě“, jak se často říká. Ochoťně uznával, že ve fyzice, v chemii, v biologii existují vynikající důvody pro to chápat spojení jsoucen jako statické mračna, podrobená vnějším silám, jež jim vládnou. Přijímáme-li však pro většinu případů tuto perspektivu, je tomu tak proto, že je neumíme uchopit dosti zblízka, protože nemůžeme proniknout do jejich nejužšího okruhu. I když jejich „původ“, tak jako u všech monád, je psychologický a složený ze vztahů, jejich „podstata“, pozorovaná z odstupu a vcelku, se již taková být nezdá. V každém případě by taková domněnka nepřinášela žádnou výhodu, žádný epistemologický zisk. A zde přichází Tarde a vyvozuje z toho ohromující závěr:

„Je to však důvod, aby, když nastupuje okamžik pro studium vzájemných vztahů jednotlivých já, to znamenalo pro založení společenských věd, se já nadále snažilo utéci před sebou samým a bralo si za model těchto nových věd vědy přírodní? Díky tomu nejvýjimečnějšímu privilegiu se nachází v sociálním světě, vidí jasně až na samé dno bytostí, jejichž vztahy studuje, drží v ruce skryté pohnutky jednajících, a přece se dobrovolně zbavuje této výhody a bere si za vzor fyzika či přírodovědce, který takovou výhodu nemá a je nucen se bez ní obejít a nahradit ji, jak je jen možné!“ (PE-1, s. 111)

„Utéci před sebou samým?“ Chápeme hrůzu, kterou pociťoval Durkheim, když studoval práce svého staršího kolegy... Jestliže pro Tardeho existuje chyba, již je třeba se vyhnout, pak je to brát sociální fakty „jako věci“, jelikož bereme-li v jiných vědách věci „jako věci“, je to proto, že nemáme lepší možnost! Jak mohli mít sociologové, a co je ještě překvapivější, ekonomové, tak šílený nápad chtít napodobovat fyziky a biologie v úsilí zaujmout naprosto umělý odstup, zatímco učenci, které imitují, by dali nevíme co za to, aby se konečně přiblížili částicím, buňkám, žábám či orgánům, do úzkého spojení s nimiž se snaží veřit pomocí svých nástrojů? Proč ekonomové utíkají pryč tím, že zaujmají odstup, jež se všichni badatelé snaží zrušit, a riskují, že přijdou o dlouho vysněnou příležitost, že porozumějí sociálním otázkám, zatímco ti druzí, skuteční vědci, usilují naopak za každou cenu, vymýšlením nejrůznějších nástrojů, přiblížit se tomu, co je jim vzdálené?

Zde leží tvrdé jádro, obtížný, technický a také vždy nový moment Tardeho tvrzení: jestliže můžeme v jakémkoli daném agregátu odlišit na jedné straně jeho prvky a na straně druhé zákony, struktury a pravidla, je tomu tak, protože isme nuceni přehlížet, co je formuje zevnitř skrze množství hodnocení a logických souborů. Řečeno velmi tvrdě, pojem struktury je vychodisko z nouze, dílo naší neznalosti, sám vzešlý z naší příliš velké distancce od předmětu studia... Později ukážeme, jaké úžasné politické důsledky vyvodil Tarde z tohoto momentu, který ještě po sto letech zůstává pro naprostou většinu společenských věd nepochopitelným paradoxem. Pro tento okamžik je třeba si uvědomit, že Tarde na rozdíl od ekonomů vytěžil vše, co bylo možné, z „tohoto výjimečného privilegia“, jež umožňuje pochopit „skryté pohnutky“, které si spojujeme se statky, aniž bychom předpokládali nějaké „přirozené zákony“, jež by navíc tímto spojením dávaly formu. Právě díky tomuto privilegiu vynalezl sociologii a ekonomii, které se budou moci obejít bez jakékoli transcendence. Chce, abychom pohlédli do tváře hlavy Gorgony. Nebude před ekonomii utíkat...

Ekonomové však nejsou blázni, a tak bude možná vhodné se ptát: proč se tedy pokoušeli napodobovat epistemologii, jež je tak vzdalovala od jejich projektu kvantifikace, když se domnívali, že napodobují exaktní vědy, jejichž *libido sciendi* ve skutečnosti obraceli naruby? Tardeho odpověď se velmi blíží odpovědi Karla Polanyho a vychází ostatně ze stejného

zdroje díky citaci Sismondioho.¹⁹ Musí tu být mocné politické důvody, aby se suspendoval veškerý zdravý rozum a obrátil se tak naruby všechny metodické principy.

„Proč ekonomové nahlíželi předmět své vědy z té nejmateriálnější stránky? Sismondiovi na to odpovídá: ‚Politická ekonomie se zrodila z vědy o financích, tedy v opačném pořádku, než je přirozený pochod myšlenek. Filozofové chtěli ochránit lid před kořistnictvím ze strany absolutní moci; cítili, že mají-li být vyslechnuti, musí k vládnoucím mluvit ve jménu jejich zájmů, a nikoli ve jménu spravedlnosti a povinnosti; snažili se jim jasně ukázat, jaká je podstata a jaké příčiny bohatství národů, aby je naučili sdílet je s ostatními, aniž by je zničili.‘ Zde máme důvody, proč byla politická ekonomie od svých počátků vyvedena v tak pozitivních barvách a proč z vlastního rozhodnutí abstrahovala od jakýchkoli úvah v psychologickém či morálním řádu.“ (PE-1, s. 136)

Celá disciplína, tisíce kateder, statisíce držitelů MBA nás mají chránit před oloupením „absolutní moci“? Vše proto, aby byly ochráněny čísi majetky? Byla celá ta neosobní věda vymyšlena proto, aby se vyhnula nadřizování určitým osobám? Byla věda naprosto zbavená zájmů založena proto, aby jisté zájmy hájila? Chápeme motivaci, ale nezaměňujte prosím, žádá Tarde, toto pohodlné řešení s požadavky vědy, která si zasluhuje více. Musíme nyní toto převrácení opět převrátit, postavit ekonomii znovu na nohy a nechat ji konečně kráčet po vlastních: ideje, které řídí svět (a obzvláště ty ekonomické, které ožívují a formují vášně a zájmy), a valorimetry, které reflektují jejich pohyb, aby zvýraznily jejich čitelnost. Musíme přestat zaměřovat ekonomii jako *disciplínu* – to slovo nebylo nikdy přesnější – s ekonomikou jako věcí. Je třeba volit mezi *economics* a *economy*. Ta druhá zůstává stále neznámým kontinentem, protože té první, zaměstnané jejím uskutečňováním, neustále unikalo její pravdivé složení.

19. Karl Polanyi, *Velká transformace*, cit. dílo.

II Podstata ekonomie

Převrácením inverze, kterou provedli ekonomové, když vynalezli vědu z příliš úzce politických důvodů, otevírá Tarde úplný kontinent, jenž zůstal celé následující století z velké části neznámý, kontinent *náchylností k dobru a zlu*, jež chce učinit jádrem disciplíny, kterou hodlá nově založit a kterou pojmenoval „ekonomická psychologie“. Kam však takový kontinent umísť? Jistě ne nad právo, morálku, estetiku, mravy, jako nějakou infrastrukturu, jejíž chladná objektivita by podléhala vypočítatelným zákonům. Jistě, existují zde určité zákony, existují tu také kalkulace, existují tu i obektivace, ale to vše cirkuluje tak jako zbytek, jak už nyní chápeme, díky nakažlivosti v rozsáhlých sítích vzájemných srovnání, *tak daleko*, kde všude existují ekonomové, profesionálové i amatéři, a *tak dlouho*, jak jsou vynalézány, rozvíjeny a udržovány účetní techniky.²⁰ Celý tento aparát se *připojuje* k propojení lidí a statků, jejichž posuzování částečně zjednodušuje, ale zčásti také dále komplikuje.

Přesto, nevěříme-li již, že ekonomie jako *disciplína* zachytila hlubší smysl ekonomiky jako věci, že se spokojila s jejím pouhým formátováním, jak se ujmout úkolu vypracovat společenskou vědu, schopnou uchopit současně práci formátování ekonomických věd i toho, co tomuto formátování neustále uniká?²¹

Inverze před akumulací

Tardeho řešení této otázky nám může připadat značně zavádějící: spočívá v zasazení ekonomie do onoho obecného pohybu monád, který rozvinul v jiných svých knihách.²² Hemžení živých společností, jejichž

20. Dávno předtím, než se díky dílům a badatelům jako Anthony Hopwood a Peter Miller, *Accounting as a Social and Institutional Practice*, Cambridge University Press, Cambridge 1994, rozvinula sociologie účetnictví, upozornil na její význam Tarde.

21. K této dialektice „rámování a jeho překračování“ viz Michel Callon, „La sociologie peut-elle enrichir l'analyse économique des externalités? Essai sur la notion cadrage-débordement“, in: D. Foray, J. Mairesse (eds.), *Innovations et performances. Approches interdisciplinaires*, Édition de l'EHESS, Paris 1999.

22. Zejména v *Monadologie et sociologie*, cit. dílo.

proplétáním se spřádá svět, není chaotické, nýbrž vede k vytváření inter-ferencí, rytmů, zesílení, za podmínky, že souhlasíme s rozlišením tří etap tohoto bujení: *opakování* první difference, *opozice*, tvořená opakováním, a nakonec *adaptace*, jež umožňuje zbavit se provizorně těchto opozic díky novým diferenciacím. Neměli bychom však v tomto pohybu vidět návrat k Hegelově dialektice.²³ Žádný vyšší zákon nevede tento svět k rozuzlení prostřednictvím hry protikladů. Neodehrává se tu žádné dobrodružství subjektu a objektu ve věcech kapitálu a práce, navzdory zápiskům mladého Marxe. Nezapomeňme na to, co Tarde řekl proti veškeré filozofii identity, stejně jako protikladu: „Existovat znamená odlišovat se.“²⁴

V důsledku toho pro něj není nejvyšším zákonem zákon negace – a tím méně zákon negace negace –, ale spíš zákon *invence*, která, pokud je houževnatě opakována, přináší s sebou bezpočet bojů, z nichž je možné se dostat jen pomocí jiných invencí.²⁵ Padesát let před Josephem Schumpeterem, osmdesát let před rozvinutím ekonomiky technologické změny²⁶ Tarde klade jako jádro své doktríny inovaci a sledování invencí. Sledujte inovace od propletených článků v mozku jednotlivce – sám mozek je, jak jsme viděli, chápán jako masa neuronů; analyzujte, kterými kanály se šíří; dokumentujte konflikty, jež vyvolávají, když vstupují do boje s opakujícími se předchozími inovacemi; pozorujte, jak končí ve vzájemných kombinacích, vřšením se na sebe, vzájemným přizpůsobováním, a budete tu mít celou ekonomiku, ať už půjde o ekonomiku nových náboženských přesvědčení, nových rostlin, nových zákonů, železnic, finančních nástrojů nebo politických názorů.

„Problém lze shrnout následovně: sevířt tak těsně, jak je jen možné, vznikání invencí a zákony jejich nápodob. Ekonomický pokrok předpokládá dvě věci: na jedné straně vzrůstající počet rozdílných tužeb,

23. „Jde tu o společenskou dialektiku, která může připomínat Hegelovy triády, až na to, že nevýžaduje žádné porušení zákona běžné logiky a předpokládá pouze odlišení logiky individuální od logiky sociální. Znamená to, máme-li se vyjádřit jasněji, řadu dramát o třech jednáních, z nichž každé se skládá z *expozice*, *zápletky* a *rozuzlení*.“ (PE-2, s. 209–210)

24. Gabriel Tarde, *Monadologie et sociologie*, cit. dílo, s. 73.

25. Teorie Reného Girarda, který vidí v Tardem jednoho ze svých předchůdců, pojímá imitaci pouze jako jeden ze tří aspektů – aspekt mimetického konfliktu –, přičemž opomíjí druhé dva, které ovšem Tarde rozvínil dříve; viz například René Girard, *Achever Clausewitz*, Éditions du Cerf, Paris 2007.

26. Dominique Foray, Christopher Freeman, *Technologie et richesse des nations*, Economica, Paris 2006.

neboť bez rozdílnosti tužeb není možná žádná směna a s každou novou odlišnou touhou, jež se objeví, se život směny rozrůcuje. Na straně druhé rostoucí počet podobných případů každé touhy, uvažovaných odděleně; neboť bez této podobnosti není možný žádný průmysl, a čím více se tato podobnost rozšíří či prodlouží, tím více se rozvine či posílí produkce.“ (PE-1, s. 165–166)

Pojem akumulace neodpovídá tak úplně tomuto procesu diferenciace. Popisuje fázi – ale pouze fázi – vývoje průmyslu, během níž je aktivní jediné vykonavatel opakování. Označuje pouze okamžik – jistě nezbytný – vývoje, jenž umožňuje trhům růst, ale nikdy ne změnit cestu.²⁷ Je také produktem ekonomické vědy, počínaje ekonomickou sociologií, která pracuje se jsoucnými – lidmi a statky, službami a technologiemi – jako se vzájemně zaměnitelnými, protože je vidí zdaleka, bez zachycení drobných rozdílů, vysvětlujících, že změna není exogenní šok zasahující náhle monomaniakální kapitalisty. To je moment, který Tarde kritizuje u Darwina:

„Jeho chybou (...), zdá se mi, bylo, že se opíral mnohem více o konkurenční boj o život, biologickou formu opozice, než o křížení a hybridizace, biologické formy adaptace a harmonie. Funkce tak významná jako vznikání nových druhů nemohla být funkcí trvalou a každodenní, zatímco prostý vznik nového jedince, jeho zrození, je funkcí přerušovanou. Výjimečný jev, a nikoli jev každodenní musí ležet v základu této specifické novosti. A (...) plodná hybridizace jako výjimka je pro vysvětlení formování nových typů života mnohem příhodnější než dědičná akumulace malých výhodných variací pomocí konkurence a selekce.“ (PE-1, s. 10)

Jestliže akumulace není vhodným východiskem pro pochopení dynamiky ekonomie, je třeba upřít zrak jinam. Interference a protínání linií touhy, které procházejí jedinci, jsou mnohem příhodnější k poskytování informací o pravděpodobnosti bodů obratu.²⁸ V tom spočívá problém pojmu akumulace: neposkytuje informace o *intenzitách* ekonomiky.

27. O pojmu „závislosti na cestě“ (path-dependency), pojmu tak tardeovském, viz Richard R. Nelson, Sidney G. Winter, *An Evolutionary Theory of Economic Change*, Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge 1982.

28. To je celkový smysl díla Francka Cochoye, *Une sociologie du packaging ou l'âne de Buridan face au marché*, PUF, Paris 2002.

„Když v rozhodujícím momentě na bitevním poli jeden správný po-
střeh generála způsobí, že vítězství v nerozhodné situaci převáží na
jednu stranu, je příčinou tohoto vítězství právě ona nenadálá myšlen-
ka, a nikoli akumulace předchozích snah. A když z tisíců badatelů je-
den, díky náhlému vnutnutí, odhalí řešení záhady, již si všichni lámali
hlavu, není to dlouhodobé a sterilní úsilí druhých, není to dokonce ani
jeho zdoluhavé a intenzivní vlastní snažení – často menší než u ostat-
ních –, čemu se sluší připisovat vděk za takový objev.“ (PE-1, s. 224)

Akumulace není dobrým kandidátem a samotné úsilí nic nezaručuje:
co tedy zbývá ekonomům, aby tím vysvětlili ekonomické formy? Vlohy, jis-
tě, ale vlohy, jež jsou obdařeny interferencí všech linií nápodoby. Vlohy nic
nezaručují, jsou tím, co bylo vyzorováno, nikoli tím, co bylo předjímáno.
A *posteriori*, jedinečná konfigurace, která umožnila dospět k existenci ře-
šení vzdorujícího matematického problému, nebo postřeh generála, který
zachránil své jednotky před smrtí, v tom spočívá geniální talent. V žádném
případě u samotného autora teorie či generála. Tarde zmiňuje dosti čas-
to génia, jako kdyby přikládal význam vnějšímu obalu „geniální“ osoby, je-
to však pouze jazykové zjednodušení a způsob, jak evokovat schopnos-
ti spojit dohromady linie vlivu. Génus není východiskem, není o nic více
centrem jednání než místem působení vášně. Přesnější je říci, že je to mo-
ment vznícení vášně, který může být pouze popsán, nikdy znovu vytvo-
řen. Ani zde Tarde neklade do opozice záhadný původ geniálního jedince
a servilní imitaci minulých modelů. Mění úroveň: génus je takový jedinec,
v němž vedou mnohosti opakování a imitací (oněch bouří v jeho lebce),
odvážíme-li se to říci, svůj vlastní život.²⁹

Poznamenejme mimochodem, že směna, jež tak často slouží jako
pilíř ekonomických robinsonád 19. století, nemá v tardeovské ekonomii
své domovské právo. Směna jistě existuje, ale je zjednodušena na svou
oprávněnou roli v genealogii trhů. To, co uvádí do chodu trh, co utváří eko-
nomiku, není směna, jež je pouze hrou s nulovým součtem, je to naopak
vytváření společenství a koordinace energií, až dosud rozptýlených. A zá-
sadní roli při vytváření společenství připisuje Tarde víře a důvěře.

29. Zejména této Tardeho originalitě se věnuje kniha Maurizia Lazzarata *Puissances de l'invention*, cit. dílo.

„Říká se jen polovina pravdy, když se v kupní smlouvě vidí podstatný
a základní ekonomický fakt. Směna, po pravdě řečeno, upřednostňuje-
je a přímo rozvíjí pouze spotřebu. Přímým výrobním faktorem je jiná
smlouva, neméně základní, neméně fundamentální: úvěrová smlouva.
Prostřednictvím směny poskytujeme službu navzájem jeden druhé-
mu, přitom si však nedůvěřujeme: něco za něco; v případě úvěru si
navzájem důvěřujeme.“ (PE-1, s. 376)

Mezi vírou a invencí se tak ukazuje být zcela jedinečný vztah: totožný
pohyb, spočívající v ustavení vztahu a shromáždění až dosud oddělených
entit. Aby se uskutečnily první transakce, je nezbytná důvěra; je nutné uvolnit
křečovitě plnění typu *Homo economicus* na návnadě zisku, neboť aby se eko-
nomika díky drobným rozdílným vydala novými směry, je rovněž nutná vášně
a chuť riskovat. Důvěra, stejně tak jako invence, vytváří nová seskupení, ohý-
bá ekonomiku v určitém směru, který bude následně potvrzen opakováním.

„Rozdíl a opakování“ [*Différence et répétition*] je současně název
doktorské disertace Gillesa Deleuze a Tardeho fundamentální princip.³⁰ In-
vence produkuje rozdíly; opakování umožňuje jejich šíření; konflikty jsou
nevýhnutelné; řešení nenabízí žádná předzjednaná harmonie (jak ještě
uvidíme): je třeba vymýšlet ještě jiná řešení, aby provizorně vznikaly další
inovace, které tím, že se budou opakovat, vyprodukují další rozdíly a cyklus
začne znovu. To je základní rytmus, generální bas, který jediný umožňu-
je dodat ekonomické aktivitě realismu. To, co musíme sledovat, abychom
ustavili ekonomickou vědu, jsou „stavy duše“ a „logické souboje“.

„Od prodejce k zákazníkovi a od zákazníka k prodejci, od spotřebitele
ke spotřebiteli a od producenta k producentovi, ať už si konkurují či
nikoli, vede spojitý a neviditelný přenos stavů duše, výměna přesvěd-
čení a povzbuzení, například prostřednictvím konverzace či novin, jež
předchází obchodním směnám, často je vůbec umožňuje a vždy při-
spívá ke stanovení jejich podmínek.“ (PE-2, s. 30)

Tkáň vektorů a tenzorů, které definují náklonnosti osob a statků, se
skládá, a v tom spočívá veškerá Tardeho originalita, z argumentů, jejichž

30. Gilles Deleuze, *Différence et répétition*, PUF, Paris 1968.

premisy a závěry formují *praktické sylogismy*, které ve skutečnosti představují veškerý obsah ekonomie.

„Ať už skrze autoritativní návrh či skrze důkaz, naše myšlenky můžeme sdělit druhému člověku (což je ekvivalentní s darem statků, jednostranným počátkem směny zboží) pouze pod podmínkou, že je prezentujeme z jejich měřitelné a kvantitativní stránky. Jestliže jde o to prosadit náš úsudek v hlavě druhého silou, důkazem, je třeba více či méně zjevného sylogismu, tedy spojením od druhu k rodu či od rodu k druhu ustavené mezi dvěma myšlenkami, což znamená, že jedna je obsažena v druhé, patří (neurčitým či určitým, ale reálným způsobem) mezi věci, jež jsou podobné a jsou vnímány jako *podobné*, jež druhé, obecné tvrzení zahrnuje a obsahuje.“ (PE-1, s. 289–290)

Pro Tardeho je předmět ekonomie – což je něco, co pro nás zůstává tak obtížné – reálnou silou, protože je silou rétorickou: jde o přesvědčování, o sylogismus a přesvědčení. Či přesněji, rétorika zde získává takovou moc, protože přesahuje, takřkajíc, schopnost monád samotných hodnotit a kalkulovat.³¹ Na tomto základě mohou mít „kalkulující síly“, jež se připojují k nástrojům kalkulu, k metrologickým řetězcům, takovou preformativní, vysvětlovací schopnost, že se mohou stát dokonce i výrobními silami.³² Protože monády kalkulují neustále a všemi možnými způsoby, přírůstek těchto miniaturních protéz, jimiž jsou zařízení kalkulu, způsobuje tak nesmírné přehánění hodnotení. Veškerá Tardeho vynalézavost spočívá v tom, že k proplétání kalkulu připojí teorie a doktríny.

Nikde nemůžeme jeho génia sledovat lépe než u tolik omilaného tématu „spravedlivé ceny“. V žádném okamžiku Tarde nepovažuje za možné odvolávat se pro stanovení rozdílů oproti „reálné ceně“ na podstatu – na

31. Tarde se snaží brát vážně a důkladně toto banální vyjádření: *silu přesvědčení*. „Zastavme se ještě na chvíli při úvaze o charakteristických znacích peněz a o ekonomických operacích způsobených jejich nástupem. Politická ekonomie díky nim dostává podobu sociální fyziky, jež svedla a oklamala, ne bez výjimky, první sociology. Peníze mají jako společný rys se silou, základním pojmem fyziky, to, že jsou možností, nekonečnou virtuálitou. Sila je možností určité kvantitativní pohybu v nekonečném množství směrů; peníze jsou možností určité kvantitativní hodnoty, získané nekonečným množstvím nákupů.“ (PE-1, s. 301)

32. Proto se Tarde pustil do kompletního přepracování logiky – stejně zvláštního jako jeho nově ustavení politické ekonomie. Viz Gabriel Tarde, *La Logique sociale*, Les Empêcheurs de penser en rond, Paris 1999.

přirozené právo –, ale nikdy se také pro definování této ceny neuchyluje k objektivitě pouhých trhů.

„Ekonomové věřili, že když za přirozenou či normální cenu považovali cenu, ve kterou vyústila co nejsvobodnější, nejzdravější konkurence, eliminovali tím poněkud úzkoprsou ideu spravedlivé ceny. Ve skutečnosti ale jedině, co učinili, bylo, že tím ospravedlnili právě reálné ceny, často nejvíce nespravedlivé, formované pod tyranskou nadvládou nejsilnějšího. A nešťěstí spočívá v tom, že tento způsob nazírání, který je sám o sobě, ve své podstatě neuvědomělým způsobem chápání spravedlivé ceny právě jejím popíráním, vyvolával díky tomu na reálné ceny, což je neméně politováníhodné, určitý vliv. Když je každý přesvědčen o víře starých ekonomů, že cena, automaticky určená „svobodnou hrou nabídky a poptávky“, je *spravedlnost sama*, není *pochyb o tom, že tato všeobecná víra* přispívá k tomu, že se bez protestů, ba dokonce se všeobecným souhlasem stanovují přemířené ceny nebo ceny tak nízké, že v jiné době by je veřejné mínění zcela odmítlo.“ (PE-2, s. 38–39)

Jako vždy u Tardeho, vědy dělají více, než si uvědomují, připojují se ke světu, zasahují do něj, ohýbají jej a komplikují v mnoha bodech, zatímco v jiných bodech jej zase zjednodušují, ale nikdy jim nesmíme věřit v tom, že zcela vyloučí morálku, tu „nepříjemnou myšlenku“ sociální spravedlnosti. I kdybyste díky vědeckému nároku uspěli a dovedli ke shodě silové vztahy, objektivní vědu a podstatu věcí, nezabránilo by to tomu, aby miliony odchylek, úsudků, drobných rozdílů a pohoršení stejně každého nutily neustále přehodnocovat vztah mezi „odůvodněnou cenou“ a „cenou spravedlivou“.

„Jak ostatně popřít působení myšlenky, kterou si každá doba či každá země učiní o tom, co je spravedlivé ohledně ceny? Jakému typu spotřeby je tedy naprosto cizí morálka, jestliže morálkou rozumíme vyšší a hluboká pravidla chování v souladu s hlavními přesvědčeními a vášněmi, jimiž se řídí život? A jestliže od těchto přesvědčení a od převládajících vášní abstrahujeme, co jsou potom typické společenské a individuální síly, skryté či vědomé, jež vysvětlujeme v politické ekonomii?“ (PE-2, s. 37)

Vášnivě zájmy nic nezchladí. Představovat si ekonomii, která je konečně moudrá, chladně panující nad individui, konečně racionální a rozumná, spravující zemi pomocí dobrého vládnutí, je jako představovat si ekologický systém bez zvířat, bez rostlin, bez virů a bez žízá.

Sociální darwinismus, ale převrácený

Tardeho model, jak by nám již mělo být jasné, nese znaky spíš Darwinovy než Hegelovy. Bylo by možné namítnout, že celá druhá polovina 19. století byla darwinistická, například Spencer, Engels nebo Bergson. Ale Tarde díky své metafyzice difference ihned pochopil, že darwinismus, tento poslední lék proti víře v prozřetelnost, se rychle stává jedním, sociálním darwinismem, jakmile se k němu, navíc k monádám, potají přidává dodatečná struktura, celkový plán, účelovost.³³ Vše je invence, mnohost a opakování, ale žádný plán, žádná dialektika, žádná účelovost je neřídí. Právě u živočichů nám nejbližších nesmíme předešlým začít oddělovat to, co organizuje, a to, co je organizováno. Tarde je jedním z mála myslitelů 19. století, který „zkrotí“ darwinismus, aniž by jeho objevy ihned zadusil připojením umělé transcendence: evoluce jako stvořitel, optimum, přirozený výběr nejschopnějších.³⁴ V tom spočívá další projev Tardeho originality: naturalizovat znamená v jeho očích vždy „de-objektivizovat“, aby bylo možné „inter-subjektivizovat“, a současně zbavit ekonomickou aktivitu vědeckých nároků. Proto vidí, jak z Darwinova okamžité extrahovat jed, aby uchoval pouze lék na těžkou nemoc, jež spočívá v tom spatřovat v živých bytostech, abychom použili americký výraz, *intelligentní design*.

Dobře víme, že prubířským kamenem ekonomie, stejně jako biologie, je vždy otázka konkurence, soutěže, agrese. Vždy je možné oddělit pravého darwinistu od falešného podle nadšení, s jakým ospravedlňuje či neospravedlňuje ekonomickou konkurenci bajkami o vlku, lišce, bonobovi

33. Tato kritika je aktuální, dokonce i v biologii, jak lze vidět v kritice providencialismu, struktury a informace v současné genetické teorii, kterou podává Pierre Sonigo. Viz například Jean-Jacques Kupiec, Pierre Sonigo, *Ni dieu ni gène*, Seuil, Paris 2000.

34. Je zajímavé sledovat, jak si i „memetické“ – tato aproximativní věda o „memu“, imitující genetiku, vědu o „genu“ – činí nároky na Tardeho. Viz Susan Blackmore, *The Meme Machine*, Oxford University Press, Oxford 1999; úvod napsal Richard Dawkins.

či kudlance nábožné...³⁵ Zatímco Tarde nám vždy s dokonale pevnou rukou brání chápat konkurenci jako něco jiného než zvláštní moment mezi invencí a adaptací.³⁶ Z jeho hlediska tu není žádná dvojznačnost: ekonomové, stejně jako přírodovědci, musí být všichni přezkoumání, abychom pochopili, co nám „přirozenost“ může skutečně nabídnout.

„Tento omyl bezpochyby není vyhrazen pouze ekonomům, vypůjčili si jej od přírodovědců, kteří byli po dlouhou dobu svedeni – velkolepě, to je pravda – paradoxní myšlenou vidět v neustálém boji živých bytostí základní příčinu vývoje života a v zobecněné vraždě jedinců prave vznikání druhů. Jistě, je dobře, že Darwinův génius tento paradox dovedl až do konce, protože i v dnešní době stále platí, že přírodní výběr, tento znamenitý činitel očišťující eliminace, nic nevytváří a jen předpokládá to, co si činí nárok vysvětlovat, obnovu živých bytostí ve formě individuálních variací, a že tajemství těchto stvoření života se našim očím skrývá v hloubce oplodněného vajíčka, místo aby spočívalo ve vnějších srážkách organismů, bojujících mezi sebou. (...) Což nevidíme, že postupné šíření boje o život a přírodního výběru rozpoutalo mezi národy a mezi třídami zuřivý výboje chamtivosti? Musela by tu být společnost nasycená právem silnějšího, správně či mylně vyvozeným z těchto hypotéz, aby se stala možnou tak enormní suma útoků proti slabým či poraženým, které ve jménu koloniální politiky či třídního boje naši evropské státníky již praktikují, nebo naši teoretické předem ospravedlňují.“ (PE-2, s. 87–88)

Není tu, jak vidíme, ani stín shovívavosti s přeludy naturalizace boje o život. Bylo třeba čekat půl století na mistrovské dílo Karla Polanyiho, abychom se znovu shledali s takovou mírou rozhořčení vůči hrůzostrašnému sofizmatu lživé ekonomie, ospravedlněné stejně lživým názorem biologie. Ale Tarde zašel dále než Polanyi, protože chce léčit stejně tak i omyly biologie a očistit samu *přírodu*, nejen ekonomii, od veškeré víry v prozřetelnost:

35. To je celý smysl knihy Karla Polanyiho *Velká transformace*, cit. dílo, tedy sledovat, jak rodící se ekonomická věda převzala, pod záštitou new look biologie, teorie přirozeného práva.

36. „Mohli bychom se divit, (...) že slyšíme tyto spisovatele dosti často pronášet chvalozpěvy současné na konkurenci a na směnu,“ píše pobaveně Tarde (PE-2, s. 65). „Shrnuto, konkurence má daleko k tomu, aby měla prospěch z nadšených hymnů, zpívaných na její počest generacemi ekonomů.“ (PE-2, s. 86)

„[Omyl] vůbec není způsobil jen pokřivit ducha, ale i zkazit srdce. Spočívá v podstatě ve víře, že za plátnem, na němž se sprádaří lidské události, existuje jistý druh mefistofelské, matoucí ironie, která se baví tím, že nechává zlo plodit dobro a dobro plodit zlo, že blahodárnou plodnost obdaňuje vražednou nenávistí, podrážděností a bojovným konfliktem egoismů a hamižností, a že činí lásku, víru, nezištnost i odříkání škodlivými. Žalostná doktrína, jejíž pravda, tak jak je vyučována, by byla politováníhodná, kdyby byla pravdivá, ale která, protože bylo prokázáno, že je lživá, musí být radiálně vymýcena, neboť je pobídkou ke zlu, jež vychvaluje, a protože paralyzuje ušlechtilé nadšení, stížené kvůli ní neplodností.“ (PE-2, s. 87–88)

Ještě jednou se měří, jako v případě otázky spravedlivé ceny, účinnost sociologie, která vždy sleduje materiální cestu, vyslanou idejemi: aby bylo možné „rozpoutat zuřivé výboje chamtivosti“ a páchat „útoky proti slabým či poraženým“, musí tu být „doktrína“, a tedy badatelé, myslitelé, média a metrologické řetězce. Doktrína o to „žalostnější“, že se nejspokojuje s tím nechat člověka znovu klesnout na úroveň zvířat, jak tvrdí obvyklí kritické přírodního výběru, ale nechává také zvíře a živou bytost klesnout na úroveň toho, co chtěl ekonomismus učinit z lidí, což je z Tardeho hlediska možná ještě horší. Existuje-li něco, co Tarde neautorizuje, je to ospravedlnění války a přežití nejschopnějších: toto odmítnutí se vztahuje na rostliny, živočichy, stejně jako na lidi. Neznamená to, že by neexistovaly konflikty. Právě naopak, zabírají polovinu knihy. Nikdy se ne spoléhá na radosti harmonické ekologie, která by se dovolávala vysoké ceny přírody, aby skoncovala s lidskou nízkostí. Konflikty jsou všude, ale nic je neřídí, žádné *optimum* nezaručuje přežití nejschopnějších. Neexistuje žádná dialektika, ani Prozřetelnost, stejně jako tu není žádný Mefistofeles, neexistuje žádný Bůh, stejně jako tu není žádný Dábel. Naturalizovat pro Tardeho neznamená klesnout, ale naopak *pozdvihnout* ekonomickou aktivitu až na úroveň překotného bujení, množení či invence, která umožní vysvětlit obsah statků, a nikoli pouze formu směny.

Redistribuuat výrobní faktory

Ve skutečnosti tento darwinovský (ale nikoli sociálně darwinistický či neodarwinistický) způsob chápání spleitosti ekonomie přírody činí z Tardeho v jistém smyslu pozorného sledovatele toho, co se v jeho době ještě nenazývalo biotechnologií a biopolitikou. Přírody, nyní v plurálu, nemají žádnou účelnost, protože jsou všechny vynálezy přicházejícími takřkajíc zdola, a tak lidem nic nebrání dodat jim své vlastní účely!

„Ideální cíl, k němuž lidstvo spěje, aniž by si to dosud plně uvědomilo, je na jedné straně vytvořit spolu s nejlepšími ze všech druhů fauny a flóry na planetě harmonický koncert živých bytostí, spolupracujících v rámci stejného systému cílů na svobodném sledování vlastních cílů člověka; a na straně druhé zachytit všechny síly, všechny anorganické substance, aby se společně podrobily jako jednoduché prostředky od té chvíle se sblížujícím a souladným cílům života. Právě toto hledisko vzdáleného cíle je třeba zaujmout, abychom porozuměli, do jaké míry vyžadují základní koncepce politické ekonomie revizi.“ (PE-1, s. 278)

A přesně k této revizi se Tarde v *Ekonomické psychologii* upíná. Když zapouští ekonomickou aktivitu zpět do univerzálního proudění monád, neuvažuje v žádné chvíli o tom, že by bylo možné pochopit invence ekonomie jako něco jiného než *zveličení* invencí přírody. Co je podle něj principiálním výrobním faktorem? Rozvinutí lidských invencí do bezpočtu invencí této přírody, které nic nesjednocuje.

„Je to pouze reprodukce bohatství? Rád bych s tím souhlasil, avšak pod podmínkou, že bude provedena kompletní analýza příčin této reprodukce. Rozlišíme-li *půdu, kapitál a práci*, přilij se nám tím nevyšvětluje. Dospějeme-li až k jádru těchto věcí, zjistíme, že se řeší samy prostřednictvím různého typu opakování. Co je to *půda*, ne-li soubor fyzikálně-chemických a životních sil, které na sebe navzájem působí, které působí jedny prostřednictvím druhých a které jedny, teplo, světlo, elektřina, chemické sloučeniny a prvky, spočívají ve vyzařujících opakováních éterických či molekulárních vibrací, a druhé, uměle pěstované rostliny a domácí zvířata, v neméně vyzařujících a expanzivních opakováních generací, shodných se

stejným organickým typem nebo s novou rasou, vytvořenou zahradnickým či šlechtitelským umem?" (PE-1, s. 143–144)

Vidíme tedy, jak Tarde řeší problém naturalizace: přibliží se inovacím, opakováním, adaptacím samotných věcí tím, že jim nabídně, jak sám říká, nové zvyky. Odtud plyne důsledek, překvapivý pro dnešního čtenáře, jenž pohotově hledá výrobní faktory v kapitálu a práci, že vidí práci i kapitál jako redistribuované.

„Co je to práce, ne-li soubor lidských činností, odsouzených donekonečna opakovat určitou řadu naučených pohybů, osvojených například při vyučení, jejichž nákaza má také tendenci neustále vyzařovat? A co je kapitál sám o sobě, ne-li to, v čem je podle mého názoru jeho podstata, tedy určitá skupina daných invencí, které však ten, kdo z nich těží, považuje za známé, to znamená jako by k němu byly přeneseny od svých objevitelů čím dál tím zobecněnějším a vulgarizovanějším intelektuálním opakováním?" (PE-1, s. 144)

Mohli bychom říci, že Tarde má rád výzkum, ale ne práci! Vychvaluje v roce 1902 civilizaci volného času, kavárny, konverzaci, módu, trefky, turistiku... Ve stejné době, kdy se prosazuje železný zákon nudy a mechanizace, práce se brzy rozdrobí na kousky, ovšem Tarde vychvaluje zahálčivost, tlachání zahálčivé třídy, tak jako v udivující pasáži o jednom ze svých oblíbených koníčků, o konverzaci jakožto zásadním výrobním faktoru:

„Konverzace je věc, která je pro ekonoma ohromně zajímavá. Neexistuje ekonomický vztah mezi lidmi, který by nebyl nejprve spojen s výměnou slov, verbální, písemnou, tištěnou, telegrafickou či telefonickou. Dokonce i když provádí cestovatel výměnu produktů s ostrovanem, jejichž jazyk nezná, mohou se tyto směnné obchody odehrát jen prostřednictvím znaků a gest, jež představují němý jazyk. Navíc, jak se tyto potřeby výroby a spotřeby, nákupu a prodeje, které se navzájem uspokojují právě obchodem, uzavřeným díky rozhovorům, objevily? Nejčastěji opět díky rozhovorům, které rozšířily myšlenku nějakého nového produktu ke koupi nebo k výrobě od jednoho účastníka rozhovoru k druhému, a s touto myšlenkou rozšířily i důvěru v kvalitu tohoto produktu nebo v jeho blízký odbyt, tedy konečkonců touhu

jej spotřebovat nebo vyrobit. Kdyby si veřejnost nikdy nepovídala, vystavování zboží by bylo téměř vždy marností a stovky tisíc reklamních tlampačů by zněly naprázdno. Kdyby se jen na osm dní zastavila v Paříži konverzace, projevilo by se to rychle na mimořádném poklesu prodeje v obchodech. Neexistuje tedy mocnější řídící činitel spotřeby, a v důsledku toho ani mocnější, ačkoli nepřímý faktor výroby, než tlachání jednotlivců v jejích hodinách volna." (PE-1, s. 195)

Marx by to neoceníl. Jistě, ale co by dnes řekli specialisté na virální marketing, kteří kalkulují pomocí extrémně citlivých mechanismů s těmi nejmenšími variacemi nálady na těch nejnarcističtějších z blogů? Tarde opět ve své době neměl prostředek, aby dokázal, že kvantifikace, o které usiloval, byly možné, ale všeobecná kybernetizace dnes dovoluje vrátit se k jeho původním hypotézám, možná s ještě větším prospěchem.

Tendence kapitálu

Šokující převrácení hodnot, jež by zvrátilo tvrdou realitu materiálních základů? Ale Tarde nic nepřevrací, protože pro něj neexistuje ani základna, ani nadstavba! Protože předem redistribuoval výrobní faktory, když odkryl v subliních variací víry a touhy pravé zdroje hodnoty. Pokud bychom mírně přeháněli, můžeme říci, že v ekonomii je vše povrchní, vše je morální, vše je iracionální, vše je lest. Abychom se přesvědčili, stačí si přečíst, jaké pojetí Tarde vyhradil kapitálu:

„V pojmu kapitál existují podle mě dvě věci, které je třeba rozlišit: 1. základní, nutný kapitál, to jest soubor panujících invencí, prvotních zdrojů všeho skutečného bohatství; 2. pomocný, více či méně užitečný kapitál, to jest ta stránka produktů, vzešlých z těchto invencí, jež slouží prostřednictvím nových služeb k vytvoření jiných produktů.

Tyto dva prvky se liší, téměř jako se v semeni rostliny liší zárodek od těch malých provizorních zásob živin, které jej obalují a které nazýváme kotyledony. Kotyledony nejsou nevyhnutelné; existují rostliny, které se reprodukují bez nich; jsou jen velmi užitečné. Potřeba není v tom

je při rozřiznutí semene zpozorovat, neboť jsou relativně objemné. Zárodek, velice malý, je skryt mezi nimi. Ekonomové, podle nichž kapitál spočívá jedině v úsporách a akumulaci dřívějších produktů, se podobají botanikům, kteří by viděli semeno jako tvořené výhradně kotyledony." (PE-1, s. 336)

"Kapitál jako kotyledon"! Představme si Lenina v Curychu, jak si čte Tardeho a směje se na celé kolo tomuto směšnému botanickému a bukolickému obrazu. Jak je to vzdálené nesutečnému obrazu obrovských bucharů, kouřících továren, dlen, stávek a barikád, jež ve své době rozněcovaly ducha revolucionářů. Počkat, počkat! Historka není u konce. Ti, kteří dnes procházejí před zrezivělými troskami továrních ruin nebo kteří kladou květiny před vztyčené památníky obětím revolucí, musí číst s větší pozorností, co podle Tardeho odděluje „pomocný kapitál“ od „kapitálu základního“.³⁷

„Stručně řečeno, jedinou v každém případě nevyhnutelnou věcí při výrobě nové lokomotivy je detailní znalost všech součástek lokomotivy, způsobu, jak je vyrobit, a především jak získat materiály, z nichž jsou vyrobeny. Tento svazek idejí, z nichž každá představuje velký či malý objev, pocházející od známého či neznámého objevitele, tento svazek invencí, soustředěných v jednom mozku: ten představuje jediný podíl dřívějších produktů – neboť jde zjevně o mentální produkt, výplod školního vzdělání –, které jsou s naprostou nutností vyžadovány pro sestrojení lokomotivy. A totéž by bylo možné říci o výrobě jakékoli jiné položky.

Jistě, jedinec, který redukován na tento intelektuální odkaz minulosti by neměl ani semena, ani zásoby, ani nástroje, by se nacházel v politováníhodných podmínkách pro vykonávání zemědělské či průmyslové činnosti. Ale nebylo by pro něj nemožné vyrábět o něco dříve či později – zatímco i když by byl vybavený semeny nebo těmi nejdokonalejšími materiály, nahromaděnými a akumulovanými díky úsporám, a těmi nejlepšími nástroji, jestliže by současně neznal tajemství průmyslu, který si nárokuje řídit, nebo metody pěstování, jemuž se hodlá

37. Vincent A. Lépinay, „Economy of the germ: capital, accumulation, and vibration“, *Economy and Society* 36, 2007, č. 4, s. 526–548.

věnovat, byl by stížen bezmocností produkovat navzdory veškerému předpokládanému kapitálu." (PE-1, s. 334)

My, kteří jsme o století později, než vyšla tato kniha, ve sporu se společností, nazývanými společností „vědění“, kteří čelíme globalizaci, kteří jsme konfrontováni s tak živými otázkami jako otázky technologického výzkumu, politiky inovací či zasahování do nejméně živých bytostí, rozumíme dobře tomu, že obraz kapitálu samotného se musí od základu změnit.³⁸ Tarde chvillemi váhá s přesnou charakterizací kapitálu jako zárodku. Můžeme u něj číst několik verzí, ale to, co jej pokaždé zajímá, je schopnost kapitálu-zárodku měnit se v čase, odlišovat se.

Zastavme se na chvíli u různých opozic, které Tarde rozvíjí, aby definoval zárodečnou povahu kapitálu. A především u rozlišení kapitálu a práce:

„Rozdíl mezi kapitálem a prací se tak v podstatě redukuje na rozdíl mezi modelem a kopií." (PE-1, s. 83)

Pokusme se vidět jasněji toto rozlišení, které se nám zdá tak bizarní, neboť máme ve zvyku uvažovat o práci jako o zdroji hodnot.

Je-li kapitál modelem a práce jeho kopií, pak především proto, že Tarde chápe práci v jejím nejslabším smyslu, aby lépe oddělil to, co vychází z opakování, od toho, co vychází z invence. Práce je hrubá síla, setrvačnost bez specifických kvalit a bez schopnosti vyvolat změny ve svém vlastním pohybu. Každou změnu přijímá zvnějšku. Invenční práce, tak vychvalovaná sociology práce jako výrobní značka neredukovatelnosti lidské bytosti, již proto do tohoto řádu nepatří: zahrnuje již myriády činitelů diferenciace, které tuto hrubou sílu přizpůsobují jejímu prostředí, které ji upravují, aby si udržela své zvyklosti. Dokonce i ta nejvíce se opakuje práce, jak víme, vyžaduje trvalé vytváření drobných inovací, jež cirkulují a představují vlastně malá, předběžná řešení opozic. Samotná práce nikdy nemůže oddělovat a zpracovávat rozdíly v opozici: samotná práce se může pouze opakovat

38. Dokonce i když mluví o „zemědělníci“, dává se Tardemu převrátit metaforu základny a nadstavby. „Naproti tomu vše, co je [kapitál-zárodek] ohrožuje, proměňuje následně i to druhé [kapitál-kotyledon]. Poté, co došlo ke christianizaci římského světa, změna mravů, důsledek změny víry, smrtelné zásahy nejen skvělé architektonické vynálezy, napříště již bez života, církve, řeckého chrámu, a můžeme připojit ještě lázně, akvadukty atd., ale navíc měla za následek téměř úplný zánik hodnoty bezpočtu jejich exemplářů, jimiž pokryli architekti plůdu celé římské říše, a bylo to, jako by tyto krásné budovy zbořilo ohromné zemětřesení a rozprášlo ono vybavení minulosti." (PE-1, s. 338)

a vyčerpát. Je-li vybavena modelem, určitým způsobem se ohýbá a prodlužuje svou trajektorii, aby se vyhnula překážce. Tarde má tu odvahu nepojímat invenční práci – tedy práci, která je klíčovým zájmem sociologů práce – jako čistou tendenci, ale vidí v ní spíše spleť a překřížení hrubé síly a drobných aktivních modelů, mobilizovaných podle opozic. Tyto modely jsou předmětem veškeré jeho pozornosti.

„(...) nemá-li nástroje, zemědělský dělník si je vyrobí pomocí jiných, jednodušších nástrojů, nebo dokonce jen svými prsty; malíř, nemá-li barvy ani štětce, musí si je také umět vyrobit; má to však jednu nutnou podmínku, která je jedinou nutnou podmínkou, totiž že ten i onen již někdy tyto nástroje viděl a že viděl, jak se dělají, a vezme si je za model, leda že by si je, pokud je nikdy neviděl a nikdy neviděl, jak se dělají, vymyslel.“ (PE-1, s. 82)

Práce jako hrubá síla se tedy značně podobá „kapitálu jako kotyledonu“, pomocnému kapitálu. Pro oba tyto druhy je charakteristické, že nemohou měnit směr své trajektorie autonomně. Z jakého důvodu se jim nedostává autonomie? Paradoxně protože jsou *příliš čistými tendencemi*. Příliš čisté zde znamená, že nedokážou změnit kurz. Autonomie dosahují pouze složeniny, taková jsoucna, jež jsou důsledkem nestabilních intererencí. Když se hrubá síla holé práce skládá z příkladu předchozího řešení podobné opozice, může se objevit diference. Když je netečná hmota zapojena do výrobní techniky, vykonává práce jisté oživení, jež nás uvádí ve vlastním slova smyslu do činnosti kapitálu. Kapital-kotyledon je, stejně jako hrubá práce, myšlenkovým cvičením, limitním případem, s nímž je poměrně obtížné se setkat při terénních výzkumech ekonomické antropologie. V praxi se vždy setkáváme se složeninou. Ale zde je znovu síla Tardeho analýzy, když jasně ukazuje na velké konceptuální tendence, které pojem kapitálu – a jak uvidíme, i kapitalismu – příliš rychle sloučili.

V pasážích, jež jsou pro nás značně podivné, Tarde snad vzájemně přizpůsobuje individuaci, oscilaci a vznikání. Být génus a být zárodek se často zaměňuje. Je to stejně tak redefinice zárodku jako oscilace, jako redefinice génia coby průsečíku linií vlivu a nápodoby. Několikrát Tarde dokonce ztotožňuje ducha a zárodek, jako když užívá výraz „lidský kapitál“, přičemž má na mysli schopnost podnikatelů vytvářet inovace. Ale opro-

ti ekonomistickému čtení pojmu lidský kapitál, které převzala Chicagská škola a její představitel Gary Becker,³⁹ umísťuje Tarde hranici rozvodí jinam. Ještě jednou, ekonomický činitel není jediným místem diferenciaci zárodku. Lze dokonce říci, že *Homo oeconomicus* je tím nejchudším případem této diferenciaci: věrný svým maximám maximalizace, spokojí se namísto odlišení s mudrováním a s opakováním. Kdybychom měli hledat v ekonomické literatuře příklad práce jakožto vznikání (klíčení), bylo by to spíše u Johna Maynarda Keynesa⁴⁰ nebo u Josepha Schumpetera⁴¹ v portrétech, které věnovali podnikatelům. Existuje tedy dvojí čtení této nové teorie kapitálu, kterou poskytuje zárodek. Na jedné straně kapitál jako zdroj oscilace, sledující Tardeho zájem o *váhání*, jež nacházíme v mnoha jeho předcházejících dílech.⁴² Jedná se, podle výrazu, který se stal mezi dnešními historiky a sociology vědy běžným, doslova o studium kapitálu *při jeho vznickání*.

Existuje ale ještě druhé možné čtení pojmu kapitálu-zárodku, které minimalizuje jeho původ ve spolupráci a jeho revoluční dimenzi. Toto čtení zdůrazňuje naopak zárodek jako konečný produkt, který může být zakonzervován a přecházet z generace na generaci. Potenciální charakter zárodku je potom ztracen. Namísto toho přichází do popředí důvěrný vztah zárodečné formy kapitálu a paměťové schopnosti ekonomických uspořádání, které jej v sobě nesou.

„Objev či invence, jež mohou rozšířit vědu či moc člověka, nebo obojí současně, jsou vždy ztělesněny buď uvnitř nás samých, v naší nervové či svalové paměti ve formě mentálních klíšé získaných návyků, určitého pojetí či talentu, anebo vně, v knize či ve stroji. Kniha je pouze nástavec a přídavek našeho mozku; stroj je jen přídavnou končetinou.

Bylo by možné bez nějakého rozdílu říci, že kniha je vnější vzpomínka nebo že vzpomínka je vnitřní kniha, kterou nám jakýsi neviditelný knihovník, skrytý v našem vnitřním já, v příhodném okamžiku předloží před naše oči. Stejně je stroj vnějším talentem a talent je vnitřním

39. Gary S. Becker, *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education*, Columbia University Press, New York 1970.

40. John M. Keynes, *Théorie générale de l'emploi et de la monnaie*, Payot, Paris 1963.

41. Joseph A. Schumpeter, *Capitalisme, socialisme et démocratie*, Payot, Paris 1964.

42. Zejména v *La Logique sociale* (cit. dílo), která se opírá ve značné šíři o sociologické studium logiky váhání při snaze o obnovení samotného pojmu formální logiky psychologických drobných nejistot.

strojem (...). Takže rozmanitě a mnohé zručnosti starých řemeslníků, jejich dlouhá učňovská léta, jejich pomalé shromažďování speciálních zručností se ukázalo být z velké části zbytečným díky vzniku pozdějších strojů. Ty nejsou ničím jiným než vnější projekcí a také často úžasným zvětšením oněch vloh a orgánů, jimiž se ty vlohy uplatňují. A také lze říci, že jestliže by zničení oněch strojů vedlo k tomu, že tyto vlohy by byly znovu oživeny, jestliže by například odstranění tiskáren způsobilo vzkríšení kaligrafů a iluminátorů rukopisů, nebo uzavření tkalcoven návrat starých přadlen, tyto znovuzrozené vlohy by byly novým zjednodušeným a zeslabeným ztělesněním zničených strojů." (PE-1, s. 353–354)

Nástroje a paměti jsou tedy neoddělitelně spojeny. Hloubka a povrch, vnitřek a vnějšek, přirozené a umělé, žádná kategorie neunikne tardeovskému novému čtení.

Při předefinování kapitálu-zárodku – nezbytného – Tarde předefinuje také – pomocný – kapitál-kotyledon. Není pro něj v tomto bodě těžké být přesnější než ekonomové, neboť ti jednali s materiálním kapitálem tak opovržlivě, že jej považovali za obrovskou hromadu nerozlišené hmoty. Jeho originalita se nikde neukazuje lépe než v tomto křížovém čtení světa přírody a dovedností. Při hledání toho, co nástroj charakterizuje, dospívá k jeho definici jako *gradientu odporu*.

„Všechny nástroje, ať už se používají při práci manuální nebo při samotné práci intelektuálů, jsou, a to je třeba zdůraznit, substance v pevném stavu, a nikoli ve stavu kapalném či plynném. (...) Proč je tomu tak? Protože opírat se člověk může jen o to, co klade odpor: pevnost, to je odpor a opora zároveň. Náčiní a pevnost jsou dvě ideje tak úzce spojené, že dokonce i v práci živočišného a rostlinného života, od jednoho konce k druhému celé zoologické škály, konstatujeme toto nerozbor-né spojení. Nástroje živých bytostí jsou pro každou buňku její více či méně mobilní doplňky a rozšíření, vždy tvořené více či méně odolným pletivem, a pro celý organismus jeho končetiny, jež mají vždy určitou relativní pevnost vzhledem ke zbytku těla.“ (PE-1, s. 258–259)

Po této zmínce o zásadní tvrdosti nástrojů a fyzického kapitálu vidíme lépe napětí mezi zárodkem a kotyledonem. Rozlišování osudů dvou fo-

rem kapitálu, toho nepostradatelného, jenž neustále vynalézá a odděluje, a toho pomocného, který se neustále uchyluje ke svým zvykům, Tarde mu umožňuje přitáhnout pozornost k nové škále variací: zatímco kapitál-zárodek vždy vyvolává invenci (či adaptaci), kapitál-kotyledon vzbuzuje opozici vůči němu. Zárodek přežívá pouze díky své nestálosti a své schopnosti neustnout v podobě nějaké statické formule, nýbrž prozkoumávat stále nová rozvětvení – a unikat opozici trvalou adaptací. Fixní kapitál, materiální kapitál tuto šanci nikdy nemá, přitahuje opozici jako hromosvod úder blesku.

Ekonomie kompozibilit

Tarde obdařuje podlidské či nadlidské činitele touhami, když nechává ještě jednou padnout hranice ustavené ekonomickou vědou, starající se více o řád než o srozumitelnost spojení mezi osobami a statky. Mistrovský příklad ekonomie knihy, který uzavírá úvod k prvnímu svazku, dobře ilustruje napětí, jež probíhá touto novou teorií kapitálu. Tarde popisuje knihu-zboží jako to, co se stává schopným vytvářet si přátele a nepřátele, přitažlivostí a odpuzováním, pomocí hry citací a odkazů.

„Ale ať už je považována za výrobek nebo za poučení, je kniha schopná spojovat se s jinými knihami nebo s nimi bojovat. Neexistuje žádná kniha považovaná za naučnou, která by nebyla vytvořena zčásti z jiných knih, jejichž bibliografii často podává, a mezi nimiž jsou některé, o nichž je možno říci, že byla vytvořena pro ně, neboť je potvrzuje a doplňuje. (...) Kdybychom hledali obecné podmínky produkce knih, jako hledali ekonomové obecné podmínky produkce zboží, viděli bychom, že slavné rozlišení tří faktorů, Půdy, Kapitálu a Práce, lze připadně použít i zde, ovšem s velkými a poučnými transformacemi, zejména pokud se týče kapitálu, který by měl být chápán jako bezustání narůstající odkaz dobrých myšlenek minulosti, postupných objevů a invencí.“ (PE-1, s. 89–91)

Kniha se svou mocí vytváření sítí a sestavování agregátů také podílí na práci zárodka. Může být zařazena do inovační řady, když je z ní učiněn předchůdce, iniciátor. Může být také znovu odhalena po několika deseti-

letích nečinnosti a znovu otevřít celý kontinent pro budoucí výzkumy (jako Tardeho knihy!).⁴³ Když je zapomenuta, stává se z ní jen stále se opakující exemplář a případ kapitálu-kotyledonu, ale když je znovu objevena, její aktivita se obnoví, jako v případě bakterie, nečinné při nízké teplotě. Znovu opakuji, nesmíme se nechat zmást metaforou zárodku – kódu – a kotyledonu – beztvářé hmoty. Nic není beztvářé⁴⁴ v Tardeho ontologii, a už vůbec ne v jeho ekonomii. Tarde není leibnizovcem pro nic za nic: v každé rybě existují rybíky plné ryb, a tak dále *ad infinitum*.

Je překvapující zaznamenat, jak se Tardeho jemná pozornost ke kolování příkladů a k procesu šíření znovu objevuje v osmdesátých letech 20. století v ekonomické literatuře v pojmech standardizace a ireverzibilitaty procesu.⁴⁵ Tato literatura navrátila do popředí ekonomické statky jako takové. Charakteristiky těchto statků, jež byly udržovány v odstupu a vstoupaly do modelů pouze jako body v prostorovém kontinuu – tedy body, které bylo vždy dovoleno přesunout, protože byly v zásadě zaměnitelné –, se náhle znovu objevily jako zdroje průmyslového rozvoje velkého rozsahu. Tato ekonomie zde převzala neoriginálnější Tardeho intuice, aniž by je vždy formulovala stejným způsobem: nestanovovat jejich původ v ekonomii (vzácnost, maximalizace, zájem), ale v psychologii, založené na sluchlosti a harmonii, opozici a rytmech. Ekonomie již nespočívá na podstavci či na místě konečného základu, ale výhradně na stabilitě jisté konfigurace. Z tohoto hlediska již nedávají rozdělení tradiční ekonomické teorie žádný smysl. Mikro a makro jsou jen dva libovolné body, které zakrývají veškerou práci formátování, koordinace, standardizace a navození sluchlosti, jež končí dočasným řešením určitých opozičních konfliktů novými formami přizpůsobení.

43. Je to právě tento zájem o obsah imitací, co vysvětluje náklonnost, již někteří kognitivisté projevili pro Tardeho, dokonce i když u něj jako Dan Sperber okamžitě zpočtybnili psychologické – a také a fortiori cerebrální – mechanismy. Dan Sperber, *La Contagion des idées*, Odile Jacob, Paris 1996.

44. Zkušenosti myšlení kapitálu-kotyledonu a hrubé práce ukazují, do jaké míry může být beztvářost pouze výsledkem dříve získaným u bytostí, jež mají sklon k variaci. Pro dosažení hrubé práce je nutné ji zbavit všech jejích kvalit. Práce u pásu má proto úspěch jen do té míry, co umožní její variace, vznikající díky chybám.

45. Paul A. David, „Clio and the economics of QWERTY“, *The American Economic Review* 75, 1985, s. 332–337; Michael L. Katz, Carl Shapiro, „Network externalities, competition, and compatibility“, *The American Economic Review* 75, 1985, s. 424–440.

„Kapitalistický režim“ nikdy neexistoval

Jestliže přijmeme Tardeho zvláštní představy o výrobních faktorech, možná si uvědomíme, že se v naší historii rozhodně odehrálo něco úplně jiného než vzestup kapitalismu. Právě v tom je jeden z originálních rysů jeho knihy: Tarde nevěří, že přišel nějaký velký průlom, radikální revoluce či epistemologický řez, který zpřetrhal ekonomickou historií a vedl ke zrodu kapitalistické hydry.

„To, co se, jak víme, skutečně akumuluje díky nutnosti, nikoli historické a omezené na naši moderní společnost, ale logické a univerzální, je kapitál-zárodek, odkaz nezničitelných idejí lidského génia. Z tohoto hlediska mluvit o kapitalistickém režimu, jako by *kapitalismus* byl přechodnou fází společenského vývoje, znamená používat nanejvyšší nevhodné vyjádření, jež svádí myšlení zcela z cesty. Pokud jde o materiální kapitál, zrozený z kapitálu duchovního, ten se sám ničí a obnovuje v každém okamžiku, a jediné na něj se vztahuje poznámka Johna Stuarta Mila o rychlosti, s níž se kapitál regeneruje po pustošení války či revoluce. Neregeneruje se však vždy, bylo možné vidět, jak byl zničen a nikdy více se již neobnovil; a divadlo upadajících národů, které stále chudnou, je faktem dostačujícím k tomu nás přesvědčit, že žádná vnitřní nevyhnutelnost je nenuť k neustálému růstu.“ (PE-1, s. 348)

Co se tedy pod jménem kapitalismus odehrálo? Žádná „vnitřní nevyhnutelnost“ to nevysvětluje. V celé *Ekonomické psychologii* Tarde zdůrazňuje při každé příležitosti jiný jev, bez jakékoli roztržky s minulostí, který definuje jako *rozšíření*, *intenzifikaci* sítě imitací a náklady její následnou *matematizaci*, což si nesmíme plést, jak by mělo být již jasné, s chladnou objektivací. V žádném okamžiku nepřecházíme od statomódního šarmu směny k obchodní abstrakci. Pro Tardeho tedy neexistuje vzestup abstrakce, zbožní fetišismus, ani žádný pokles vášní či nárůst chladu v chování. Od minulosti k přítomnosti se postupuje skrze čím dál větší proplétání odstupů, čím dál větší vzájemné křížení, čím dál větší spleť nových technik inovace, produkce, komercializace a komunikace. Tak je tomu například u přechodu od pouličních vyvolávačů k moderní reklamě:

„Důvod této evoluce, tohoto postupného nahrazení akustické reklamou vizuální, spočíval v tom, že vizuální reklama byla mnohem vhodnější pro rozvoj ve velkém rozsahu než ta předchozí. Její dosah se mohl prostřednictvím inzerátů v novinách, prostřednictvím mnoha příkladů nástěnných plakátů šířit neomezeně, zatímco rozmnožovat počet pouličních vyvolávačů bylo obtížné a nákladné. Reklama se zkrátka proměňovala ve směru svého čím dál tím širšího, svobodnějšího a snadnějšího působení. Počet akustických reklam v ulicích města nemohl překročit určitou cifru, aniž by vyústil ve všeobecné ohluchnutí, zatímco počet vizuálních reklam se mohl zvětšovat, aniž by každá z nich přestávala být na pohled jedinečná, jakkoli v paměti se mohou promíchat.“ (PE-1, s. 189)

Nacházíme zde znovu spojení, zmiňované již výše, mezi technikami a účetními nástroji na straně jedné a na straně druhé tím, co bychom mohli nazvat *prodlužováním sítí*. Kapitalismus, jak uvidíme v poslední části, skutečně klade ohromný politický a morální problém, který Tardeho uchvacoval, ale který nepronikl do historické antropologie při náhlém vpádu modernity a abstrakce. Dávno před Fernandem Braudem⁴⁶ a Immanuelem Wallersteinem⁴⁷ to byly termíny sítí a prodlužování režimů důvěry, s nimiž bylo možné chápat antropologii trhů na cestě globalizace. Lze rozšiřovat jejich dosah, ale nelze je učinit méně sociální, méně intersubjektivní. Společnost lze „ekonomizovat“, ale nelze ji racionalizovat ani modernizovat. To je natolik pravda, že dokonce i akciovou burzu a její ohromující nálezy nám Tarde popisuje jako důvěrně známá místa, pokračování tradičních trhů, nebo spíš místa nabízející, až na ty nástroje, tutéž intersubjektivitu, ba dokonce ještě intenzivnější.

„Vyzývám kohokoli, aby odůvodnil vlastním rozumem, chladnou a rozzumnou kalkulací pravděpodobností, určenou pro rozumné duchy, ponechané sobě samým, bez vlivu někoho jiného, vágně rytmické oscilace jakékoli dané hodnoty, například anglické akciové burzy v průběhu posledních dvou staletí.“ (PE-1, s. 198)

46. Fernand Braudel, *Civilisation matérielle et capitalisme, XVe–XVIIIe siècles*, Armand Colin, Paris 1967.

47. Immanuel Wallerstein, *Le Système du monde, du XVe siècle à nos jours*, Flammarion, Paris 1992.

Chcete-li pochopit, proč je ekonomika především intersubjektivní, musíte se vydat na burzy!⁴⁸ Neobjevíte tu žádné abstrakce, ale naopak do očí bijící samozřejmost, že každá spekulace je záležitostí právě spekulace – v intersubjektivním a psychologickém smyslu souborů, o nichž jsme mluvili výše. V rozporu s obvyklými nářky těch, kteří obviňují finance, že učinili ekonomii příliš abstraktní, na burze ekonomika nekráčí po hlavě, ale docela jistě po nohou.

„Před rozšířením trhů a ustavením Akciové burzy neexistovaly termínované prodeje, aby tyransky fixovaly cenu obilí. Ale byla cena obilí, například za Starého režimu, určována skutečným nedostatkem či přebytkem obilí v daném regionu nebo v daném období? Ne. V této době, kdy byli lidé jen velmi málo informováni, kdy člověk znal jen úrodu ve své vesnici, se usuzovalo o nadbytku či nedostatku podle množství obilí dovezeného na obilní trh sousedního městečka. Stačilo tedy několik spekulantů (protože takoví spekulanti vždy existovali, jako dnes existují velcí bankéři, hráči na burze), aby skoupili sklizeň jednoho nebo dvou městeček nebo aby uskladnili svou vlastní úrodu (v případě velkých vlastníků půdy), čímž vytvořili zdaní naprosto umělého nedostatku, z něhož nicméně vyplynulo nesmírné zvýšení ceny obilí, jako kdyby byl reálný.“ (PE-1, s. 46)

Vidíme, jak jsme zde daleko od představy zapuštění ekonomického do sociálního.⁴⁹ A to z rozhodujícího důvodu, jemuž Tarde věnuje mnoho stran: rozšířením valorimetrů proměňuje ekonomie jako disciplína samotnou kalkulovatelnost sociálního. Nesnižuje vroucnost ani subjektivitu vášní: měřením jim nabízí lehký dodatek předvídatelnosti. Jestliže je teorie akciové burzy u Tardeho stejně tak důležitá jako otázka vytváření ceny, pak proto, že člověk zde může báječně pochopit zcela psychologický přechod mezi

48. Zde je jistý návrh, který by sociologové financí neodmítli: Mitchell Y. Abolafia, *Making Markets. Opportunism and Restraint on Wall Street*, Harvard University Press, Cambridge 1996; Olivier Godechot, *Les Traders. Un sociologue à la Bourse*, La Découverte, Paris 2001; Fabian Muniesa, *Des marchés comme algorithmes: sociologie de la cotation électronique à la Bourse de Paris*, Thèse de doctorat (sous la direction de Michel Callon), École des Mines de Paris, 2004; Donald Mackenzie, *An Engine not a Camera. How Financial Models Shape Market*, MIT Press, Cambridge 2006.

49. O pojmu „zapuštění“ (embeddedness) viz Karl Polanyi, *Primitive, Archais, and Modern Economy. Essays of Karl Polanyi* edited by George Dalton, Beacon Press, Boston 1971; pro kritiku tohoto pojmu viz Michel Callon, *The Laws of the Markets*, cit. dlo.

nejistotou a pravděpodobností, přechod pouze usnadněný, zveličený, zjednodušený a formovaný rozšířením počítacích nástrojů. Odtud paralela mezi historií matematizace, ekonomizace a „financionalizace“, můžeme-li to tak říci, sociálního světa, postupující krok za krokem díky bujení valorimetrů od jednoho režimu nejistoty k druhému:

„Vývoj matematiky postupuje od aritmetiky k algebře, od teorie čísel k teorii funkcí. Vývoj peněz postupuje od kovových mincí k papírovým penězům (jakýmsi algebraickým znakům měny) a od obchodování se zbožím (kde je určité množství peněz směňováno za jistý artikl nebo službu) k obchodování s hodnotami na burze (kde se směňují určité finanční tituly mezi sebou navzájem). Na akciové burze jsou hodnoty, tedy vztahy mezi určitou sumou peněz a předmětem, samy zhodnocovány jedny ve vztahu k druhým. Je to vztah druhého řádu. Kotováním se prezentují jedny jako funkce druhých a stoupají či klesají společně podle určitých zákonů.“ (PE-1, s. 289)

Proto může napsat následující větu, která v podstatě shrnuje celou knihu:

„Tendence k matematizaci ekonomické vědy a tendence k její psychologizaci nejsou ani zdaleka nesmiřitelné, a musí si tedy podle nás spíš poskytovat vzájemnou oporu.“ (PE-1, s. 141)

Nyní jsme v situaci, kdy chápeme, jak Tarde, ponechávaje stranou všechna členění obvyklá v takových pojednáních, rozdělí látku své ekonomické psychologie.

„Namísto ‚produkce bohatství‘ řekneme *ekonomické opakování*; a budeme tím rozumět vztahy, jež mají lidé mezi sebou navzájem z hlediska šíření svých podobných potřeb, svých podobných prací, svých podobných úsudků, týkajících se větších či menších užitečnosti těchto prací a jejich výsledků, či svých podobných transakcí. (...) Pod pojmenováním *ekonomická opozice* hodlám chápat vztahy mezi lidmi z hlediska psychologického a nepozorovaného rozporu mezi jejich potřebami a jejich úsudky o užitečnosti, či z hlediska mnohem zřetelnějšího konfliktu jejich práce, projevujícího se v konkurenci, stáv-

kách, obchodních válekách. (...) Pod pojmenováním *ekonomická adaptace* budu pojednávat o vztazích, jež mají lidé mezi sebou z hlediska koordinace svých starších invencí k uspokojení svých nových potřeb nebo k lepšímu uspokojení starších potřeb, anebo o koordinaci jejich úsilí a jejich práce z hlediska reprodukce již vynalezených bohatství (implicitní či explicitní *společování*, přirozenou či umělou organizaci práce).“ (PE-1, s. 100–101)

Poté, co prodělala tuto transformaci, nebude již ekonomie „bludným balvanem“, jemuž se výše vysmíval:

„Jestliže si někdo dá tu práci a pokusí se přepracovat politickou ekonomii podle tohoto nového typu, věřím, že uvidí, čeho může politická ekonomie dosáhnout eliminací toho, co je jí cizí, lepším rozdělením toho, co k ní náleží a co již vlastní, získáním toho, čeho se opomíjela dožadovat jako svého. Stane se zároveň jasnější a hutnější, přesněji vymezenou a lépe naplněnou. A současně se ukáže plodnost trojstranného rozřídění, jež může být aplikováno stejně na teorii vědění, na teorii moci, práva a povinností jako na estetiku.“ (PE-1, s. 102)

III

Ekonomie bez prozřetelnosti

Nyní je čtenář připraven, jak doufáme, nechat se zaujmout zvláštností knihy, která mu umožní nově pojímout ekonomii, v jistém smyslu syrovou, a ne vařenou... Bude si muset především zvyknout sledovat trajektorie, které nic nevede, které neřídí žádná pod nimi ležící struktura, nic, co by bylo možné předem uchopit nějakým zákonem, vnějším vůči jevům, jimž vládne – a především ne zákony přírody. Když se stal Tarde darwinistou, autentickým darwinistou, příroda v jeho rukou, můžeme-li to tak říci, *ztratila svou ruku*, onu *viditelnou* či *neviditelnou* ruku, která ji až dosud oživovala. Všechna Tardeho sociologie, všechna jeho metafyzika se staví proti tomu, co se zdá být, jakmile dojde na ekonomické otázky, nevyvratitelným předsudkem: existuje tu někde, v trhu, v přírodě či ve státu, harmonizační mechanismus, na nějž by se bylo možné spolehnout, aby již nebylo

třeba dělat politiku. Ovšem, pro Tardeho žádná Prozřetelnost neexistuje, to je centrum knihy, jádro, k němuž vše konverguje. A následkem toho si musíme poradit jiným způsobem než důvěřovat ekonomii ekonomů, ať už pravicových nebo levicových. Jak? Nutně pomocí triků a invencí.

Návrat politiky do politické ekonomie

S argumentem knihy se setkáváme v jeho nejjasnější formě zároveň na začátku i na konci díla. Začneme na konci, u tohoto prohlášení, které by bylo možné nazvat konstruktivistickým *avant la lettre*.

„Veškerá politická ekonomie Adama Smitha a jeho školy je založena na postulování spontánní shody egoismů: odtud plynou ekonomické harmonie Bastiatovy. Otázkou je zjistit, zda se egoismy harmonizují samy, nebo uměle. Tato otázka je odlišná ve smyslu opozice vůči otázce Adama Smitha pro kohokoli, kdo pochopil ekonomickou opozici v její celkovosti, jež nám ukázala tak frekventované a často tak podstatné radikální nepřítelství zájmů. Plyne z toho, že harmonizace zájmů lze dosáhnout pouze prostřednictvím lsti. A touto lstí je invence.“ (PE-2, s. 229)

Připomeňme si, že jsme v roce 1902, dvanáct let před kataklyzmatem první světové války, která v nás zanechá ohromení po celé století, patnáct let před ruskou revolucí, uprostřed diskusí mezi liberalismem a socialismem, *laissez-faire* a protekcionismem, diskusí stále aktuálních pod hlávkou „neoliberalismu“ a „alterglobalizace“. Tarde, protože v jiných svých knihách obnovil sociální teorii, stejně jako svazek mezi společenskými vědami a vědami přírodními, může nakonec položit otázku všech otázek v termínech „lsti“ a „invence“: tou otázkou je návrat slova *politika* do výrazu „politická ekonomie“, návrat zjevně nemožný, pokud se věří v existenci materiální základny, ovládané „přírodními zákony“, propašovanými sem z biologické fantazie.

„Takto chápané rozlišení mezi politikou a politickou ekonomikou je stejně tak jasné, jak je jen možné. Ta první hledá cestu co nejtěšnější spo-

lupráce tužeb národa nebo strany na stejném díle; ta druhá hledá možnost jejich co nejširšího a co nejvzájemnějšího využití; dva velice rozdílné způsoby pochopení jejich adaptace.“ (PE-1, s. 152–153)

Není tu již žádné „zapuštění“ ekonomického do sociálního z toho pochopitelného důvodu, že sociální není ve vlastním smyslu doménou, nýbrž principem propojování a nakažlivosti, a stejně tak neexistuje žádné království politiky, které by podle vymezené hranice ohraničovalo říší ekonomie. Neexistuje tu vůbec žádná doména: je tu jen rozšiřující se propletená tkáň tužeb a přesvědčení, z nichž všechny mají větší či menší prospěch z komunikačních technik – od novin a telegrafu až po tlachání zahálčivých tříd –, stejně jako z účetních a kalkulačních nástrojů – od cen na etiketách až po akciovou burzu a soubory statistických dat. Jinak řečeno, *ekonomika* a *politika působí obě na stejný předmět*, sledují stejné tkanivo, procházejí tápavě stejnými sítěmi, závisejí na stejném vyzáfování, na stejném šíření nákyzy.

Jak je tedy rozlišit? Jedině typem organizace, který prosazují: „spolupráce“ pro politiky; „vzájemné využití“ pro ekonomy. Můžeme, pokud jde o ně, klidně mluvit o harmonizaci, ta ale není dána nějakým evolučním zákonem: je problémem, jehož řešení závisí na našich vlastních invencích.

„Konečně, aby se produkce co nejlépe přizpůsobila spotřebě, není nutné, aby se každý z těchto prvků co nejlépe sladil sám se sebou, to znamená, aby si různé druhy produkce co nejméně překážely, aby si co nejvíce navzájem pomáhaly, co nejlépe přispívaly k týmž národním cílům? Aby tu zkrátka byla co nejlepší organizace práce, spontánní či uvědomělá, a aby se rozmanité druhy potřeb a spotřeby přizpůsobily ve své spontánní či uvědomělé hierarchii určitému druhu kolektivního programu chování na rovině obecného života, tak logického, jak je jen možné? To jsou dva velké problémy, jimiž se trápily společnosti všech dob a jímž se postupně dostávalo řešení. Pokud jde o ten první, bylo tu otrokářské řešení ve starověku, *mnišské a cechovní* řešení ve středověku, *liberální* řešení v současné době a očekává se *socialistické* nebo nějaké jiné řešení, jehož formulace se stále ještě hledá.“ (PE-2, s. 211)

Je zbytečné snít o takovém vývoji ekonomiky, kdy by již nebylo třeba dělat politiku; je zbytečné snít o takovém vývoji politiky, kdy by již ne-

bylo třeba nechat působit ekonomiku: existují pouze různé způsoby, jak organizovat a přerozdělovat vášnivě zájmy. Ve spleti vášní a přesvědčení musí být vše předmětem umělé organizace. Nikomu to nemůžeme svěřit. Mohl by to snad být „plán života“ či „kolektivní program chování“; jistě je jen jedna věc: budou imanenční, kontingentní a instrumentální. Nebudou transcendentální. Ale aby bylo možné uchopit moc tohoto donucení, této imanence, je třeba dovést až do konce otázku Prozířetelnosti, dojít až k poslednímu zdroji doktríny o *intelligentním designu* (intelligent design).

„Problém Adama Smithe“ a otázka boha

Jak vypátrat „triky“, jejichž invence bude napříště vyplňovat politický život, aniž by se přitom mohly opírat o přírodní vědy? Jak se stát invenční také v politické ekonomii? Stejnou otázku si Tarde klade na počátku knihy, když na několika úžasných stránkách, napsaných desítky let před přednáškami Josepha Schumpetera⁵⁰ či Alberta Hirschmanna,⁵¹ přistupuje k tomu, co se běžně nazývá „problém Adama Smithe“, a nabízí, jak je u něj časté, jeho naprosto originální řešení. Problém je dobře známý: jak vysvětlit, že autor *Bohatství národů* je rovněž autorem *Teorie morálních citů*, přestože nikdy nenaznačil žádné spojení mezi těmito dvěma díly?

„Bylo by možné říci, že tyto dva řady výzkumu u něj odděluje téměř vodotěsná přepážka.“ (PE-1, s. 132)

Tarde, jako všichni historikové ekonomie, je tím udiven:

„Co je navzdory všemu překvapivé, je slabá role, kterou hraje v oněch Smithových ekonomických spisech psychologie a naprostá absence kolektivní psychologie. Nicméně byl to právě Smith, kdo první studoval *sympatii*, zdroj a základ inter-mentální psychologie. Jak se stalo, že nikdy nepocítoval potřebu ani příležitost využít pronikavé zmínky,

50. Joseph A. Schumpeter, *Histoire de l'analyse économique (I: l'Age des fondateurs; 2: l'Age classique)*, Tel-Gallimard, Paris 1954/2004.

51. Albert O. Hirschmann, *Les Passions et les intérêts. Justifications politiques du capitalisme avant son apogée*, PUF, Paris 2005.

které učinil o vzájemné stimulaci citlivosti jednotlivců, aby vysvětlil ekonomické vztahy mezi lidmi?“ (PE-1, s. 135)

Kdo je tedy ten nepřítomný, ten Velký Druhý, jehož přítomnost Smith nepotřeboval ani naznačit, natolik je pro něj evidentní? Tardeho odpověď je teologická:

„Pochopíme, že člověk tak nadaný vidět za oponou lidských událostí božského artistu a za vším lidským bláznovstvím božskou moudrost, nemohl mít nejmenší potíž vidět i egoismus, lásku k sobě samému, jako vybavený posvátnou funkcí, jež je neobyčejně vhodná k tomu splétat a konsolidovat společenskou harmonii. Takže když založil veškerou politickou ekonomii na tomto principu a redukoval *homo aeconomicus* na zájem, přičemž pochopitelně abstrahoval od každé náklonnosti a odříkání, nebyl to u něj v žádném případě důsledek nějaké epikurejské a materialistické koncepce, bylo to naopak přirozené pokračování zbožnosti a jeho víry v boha. Za egoistickým človenkem existuje dobročinný bůh a obhajoba egoismu toho prvního byla po pravdě řečeno pouze chvalozpěvem v próze na nekonečnou dobrotu toho druhého.“ (PE-1, s. 137)

Do „neviditelných průvodů“, o nichž mluví výše, musíme přidat boha. Zde máme ekonomickou antropologii, a to její nejhlubší druh. Ale antropologii, kterou lze praktikovat za podmínky, že bylo obnoveno spojení mezi hodnocením lidského srdce a kalkulacemi, jež umožňují bohatství národů. Egoismus je posvátný, je předmětem posvátného kultu. Odstraňte boha a všechno se zhroutí!

„Ale následovníci Adama Smithe v našem století jsou ateisté. (...) Nebo přinejmenším, jestliže věří v boha, jejich spekulace nenesou ani stopu po této víře. Proto tím, že pokračují v založení politické ekonomie na postulátu čirého lidského egoismu a boje zájmů i poté, co vyloučili ideu Prozířetelnosti, odstranili, aniž by si toho byli vědomi, svorník celého systému, jenž ztratil veškerou svou někdejší zdánlivou pevnost. Odstranili, chcete-li, nebe nad touto krajinou, jež se tak stala nepochopitelnou, nebo zhasli světlo z této lampy, která již neosvětluje a nevysvětluje nic.“ (PE-1, s. 137)

„Svorník“ celého ekonomického „systému“ je bůh! Nechápejme však špatně Tardeho záměry. Vůbec nepožaduje, jako tolik skutečně reakčních myslitelů 19. století, jako Joseph de Maistre, jako Louis de Bonald, aby-
 chom se znovu světili do péče božské Prozřetelnosti! Jeho myšlenka je mnohem ironičtější, jde mnohem hlouběji, zakusuje se mnohem strašlivěji do všech vědeckých namyšleností: ekonomičtí ateisté, kteří přišli po Smithovi, jsou ateisty jen *pro smích*. Předstírali, že odstranili Smithova boha, který až dosud určoval vztah mezi těmi dvěma díly, řekněme mezi dílem o ekonomii a dílem o morálce, ale naprosto zachovali jeho teologickou, teokratickou funkci. Spokojili se s tím, že mezi ty dva řády jevů umístili vodočárskou přepážku. Ta ruka se možná stala neviditelnou, ale je to stále ruka všemohoucího, jediná schopná přinutit nás bez reptání poslouchat ekonomické zákony! Je to ohromný trik, ale ještě překvapivější je to, že funguje již dvě staletí a nikdy nebyl vnímán bouřlivěji než dnes: bůh, který je přeškrtnutý, zamítnutý a popřeny, stále vládne automaticky získané harmonii.⁵²

To, co Tarde žádá po ekonomech, je trocha upřímnosti: jestliže skutečně chcete, aby vaše optimum, aby vaše harmonie, aby vaše přirozené zákony, vaše neoblomné železné zákony byly náboženské a vyjadřovaly prozřetelnost, tak to probahe řekněte! Ale nedělejte, jako kdybyste za tímto „sekulárním náboženstvím“, abychom si vypůjčili Polanyho výraz, skutečně sekularizovali ekonomii. Jinak řečeno, ekonomie stále ještě hledá myšlení schopné učinit ji konečně materialistickou a ateistickou. Všechno je podle Tardeho v moderní ekonomii poznačeno pečeti transcendence a svatosti. Jak se ptal Nietzsche v případě vědy: „Proč jsme i my stále ještě zbožní?“

Pravděpodobný omyl socialismu, který přichází

Mohlo by se namítnout, že ve stejné době existovalo několik škol socialismu, které také usilovaly o to odhalit vykořisťování, jež se skrývá za marnými tvrzeními o objektivitě, a především o to navrátit do ekonomie

52. Je to ostatně tentýž popřený bůh, kterého lze nalézt podle Pierra Soniga v molekulární biologii, ještě tak málo darwinovské s jejím neustálým odvoláváním se k Formě. Pierre Sonigo, Isabelle Stengers, *L'Évolution*, EDP Sciences, Les Ulis 2003.

politiku – a učinit to mnohem energičtěji. Ovšem, Tarde znal tyto doktríny velmi dobře; nadschl se pro sociální otázku; četl Marxe se stejnou pozorností jako Darwina. Nicméně nepojímal rozšíření Marxových doktrín jinak než šíření Malthusových či Spencerových idejí. V žádném okamžiku nevěřil, že by mohly za kouřovou clonou ideologií odhalovat přítomnost nesporných faktů. V tomto smyslu není Tardemu nic vzdálenější než pojem ideologie, která by zakrývala či převracela pravdivou vědu. Jestliže se marxismus šíří, pak stejnými mechanismy jako všechny ostatní formy napodobivého záření:

„Jestliže dělníci nejrozmanitějších profesí utvářejí koalice, pak pouze s ohledem na slavný „třídní boj“. Když se taková koalice utvoří, je to vždy díky iniciativě a strhující propagandě dělníků z řad nějakého řemesla, důrazného a zvláště význačného pro tento apoštolát, jako jsou například typografové, a teprve poté, co jsou jeden po druhém poraženi mnohé zdroje odporu díky mnoha osobním vlivům a podnětům, které vedou od opakovaných shromáždění až k této ofenzivní i defenzivní alianci.“ (PE-2, s. 141)

„Třídní boj“, stejně jako „čistý a dokonalý trh“ vytvoří základ ekonomiky jakožto věci, ale jednu z možných verzí ekonomie jakožto disciplíny. Jestliže pro čistý a dokonalý trh jsou nutné vědecké revue a časopisy, pro třídní boj je třeba „opakovaných shromáždění“ a „propagandy“. Tarde nás jako vždy nevyzývá k tomu, abychom ihned vyskočili ven ze sítě, spojujících jeden bod s druhým, které přesvědčují postupně, články po článku, jednotlivce po jednotlivci. To mu umožňuje přistoupit k marxismu s diagnostickou zároveň velkorysou i neodvolatelnou. Přiznává Marxovi, že zavedl jistě inovace, pokud jde o vášně, ovšem aniž by přitom zpochybnil převrácení rubu a líce, jehož se ekonomové dopustili.

„Socialistické školy, stejně jako francouzské školy roku 1848 a německé školy dnes, politickou ekonomikou rozmrazil a vzbudily pro ni nadšení; a to výhradně tím, že do ní zavedly nový psychologický prvek, který ostatně na základních pojmech nic nezměnil. Jen inspirující vášeň těchto doktrín se často změnila; a v kombinaci velkorysosti a nenávisti, z nichž se skládá, se poměry těchto dvou složek převracely; zatímco ve Francii byla spíše velkorysá než nenávistná, stala se v Německu spíše

nenávisťou než veľkorysou. Porovnejte Lerouxu alebo i Proudhona s Karlem Marxem. Pod vlivem těchto prudkých citů se ekonomické teorie stávaly barvitější a živější, ale v jádru si zachovaly a dokonce ještě zvláště dávaly požadavek objektivit, geometrické dedukce rigidních vzorečků, a nabývaly tak falešného zdání fyzikálních zákonů.“ (PE-1, s. 140)

U staré dialektiky zůstala zachována mefistofelská příchut' války, „matky všech věcí“, avšak udržela se i idea vedení, struktury, plánu, zákona dějin. Jedna transcendence v podstatě nahradila druhou: *přirůstek vášně je veliký, přirůstek imanence je nulový*. Bůh, Mamón, Dábel harmonie je utílán stále. V Tardeho očích tak marxismus nabízí to nejhorší z obou světů: vzestup vášně a vzestup nároku objektivit. Jinak řečeno, díky němu budeme nenávidět ve jménu vědy dokonce ve větším měřítku! Ke zločinům ospravedlňovaným neoliberalismem se budou moci připojit zločiny spáchané ve jménu dialektického materialismu. V roce 1902? Přiznejme si, že to není špatné.

Všimněme si ale, že v Tardeho argumentu není nic nostalgického, reakcionářského nebo prostě defenzivního. Shledal vzrušujícím, že socialismus dokázal inovovat samu podstatu ekonomických vášní. To, čím se zabýval, není tedy socialismus jako takový, jehož obecné směřování schvaluje, ale *technické* potřeby s organizační výroby a jejich zdánlivě účetní charakter.

„Socialistický názor na organizační práce může být považován za sloučení dvou hledisek, politického a ekonomického, do jediného, a to absorpcí druhého v prvním. Originalitou socialismu je, že k velmi malému počtu kolektivních cílů, jež mohou sledovat lidé spojení v národ, jako sláva patriotismu, válka, dobývání, obrana území, připojil velký nový cíl, nanejvýš důstojný jejich usilování, uvědomělou a systematickou organizační práce. Poznamenejme jen, že bylo-li by tohoto cíle dosaženo, stalo by se pro novou potřebu a následně i pro nový průmysl značně obtížným vložit se do řetězce uznávaných potřeb. Tím, jak se organizuje, práce zkosnatí.“ (PE-1, s. 161)

Tardeho pochybnosti o socialismu a obzvláště o jeho marxistické verzi v žádném případě nespočívají, jak je vidět, na nějakém typu morál-

ni či politické averze. Přeskakuje všechny námitky, jež zaměstnávaly jeho současníky, ponechává socialismu jeho vyhlídky a obratně poukazuje na centrální boj celé teorie: může se ekonomika stát *předvídatelnou* pomocí ekonomie?⁵³ Připomeňme si, že pro něj neexistuje žádná základna, žádný automatismus, žádná harmonie, žádné přirozené zákony, žádné zákony vývoje; že vše spočívá na trících a invencích, zpřístupněných, koordinovaných, zesílených, zjednodušených, soustředěných a shromážděných nástroji měření, jimiž se živí ekonomie a které se šíří více či méně daleko metrologickými řetězci. Sociálně se stává samo pro sebe kvantifikovatelným a předvídatelným výhradně díky rozšíření nástrojů, k němuž dochází pomocí mocné práce reflexivity. Ekonomie jakožto disciplína se matematizuje a tím může dělat plno věcí, ale může pouze formovat ekonomiku, která ji vždy ve všech ohledech přesahuje.

„Budoucí invence, to je úskalí všech kalkulací, to je to neočekávané, na němž ztroskotávají všechna proroctví.“ (PE-1, s. 166–167)

„Otázka [socialistické] organizace práce] spočívá v podstatě v tom vědět, zda budeme vůbec kdy schopni pomocí závažně rychlých obchodních statistik, spolehlivých a bezchybných, a pomocí dalších informačních prostředků dospět k jistým nebo téměř jistým předpovědím pro výrobce, jež jsou dnes vždy více či méně založené na dohadech, takže výroba již nebude nadále vystavena riziku a následně tu nebude ani hrozba nespravedlností či nepřijemností, plynoucích z potlačení zisku majitele, který je nutnou kompenzací současných rizik. Toho dne, kdy by výrobci dokázali s takovou jistotou předvídat podstatu a rozsah požadavků spotřebitelů, tehdy a jedině tehdy by stát mohl vážně snít o tom, že se postaví na jejich místo, že bude shora řídit centralizovanou a organizovanou národní kalkulační zprávu.“ (PE-1, s. 167)

53. Ani bychom chtěli z Tardeho dělat předchůdce epochy, která nastoupila o několik desetiletí později, není možné číst jeho názory a nemyslet přitom na debatu, která ořísala společenství ekonomů, když se Oscar Lange a Friedrich Hayek v důsledku prvních konfrontací mezi paretoovskými a rakouskými ekonomy postavili proti možnostem vědecké kalkule, nabízeným ekonomickými modely. Lange a Hayek oponovali právě v tom bodě, který přiměl Tardeho k váhavosti ohledně socialismu: možnost socialismu spočívá na schopnosti státu kalkulovat ceny pro obchodní výměny, jež by umožnily dosáhnout rovnováhy mezi nabídkou a poptávkou. Tváří v tvář naději, kterou Lange klade v tuto schopnost státu, poukazuje Hayek na nemožnost vyčerpat ekonomické entity a centralizovat stanovení cen. Stát se od jednotlivců neodlišuje, i oni se podílejí na výkonu souboru faktů, příslušejících ekonomii. Ale Tarde nedělá chybu, kterou dělá Hayek, s nímž má mnoho společného, aby zjednodušoval boj o přežití zkarikovaným čtením Darwina. Pro Tardeho není možné nic zjednodušovat: ani přírodu, ani sociální svět, tyto dvě formy společnosti.

ní práci, nebo by přinejmenším mohli dělníci požadovat svůj podíl na ziscích majitele, který by se stal jejich soudruhem, soudruhem inteligentnějším a nadanějším, a jako takový by byl i lépe placený, jako strůjce celého podniku, ale nikoli z důvodu podstupování rizika, které by již neexistovalo.“ (PE-1, s. 198)

Musíme se ptát, co jsme během 20. století učinili..., neboť otázka tu koneckonců zůstává s naprosto stejnou intenzitou dnes jako včera. Ne! Dokonce s ještě větší intenzitou, protože vášnivě zájmy se ohromně rozrostly a promíchaly. Otázka sdílení rizika, otázka dobra a zla, státní organizace, kvality dat, dosažení souladu mezi oblibou a odporem, a především otázka předvídatelnosti, kterou lze přisoudit zvyklostem osvojeným díky množství vztahů a propojení, právě to je ve skutečnosti záležitost politické ekonomie. Ovšem pochybuje-li Tarde o schopnostech socialismu tyto otázky rozřešit, pak proto, že pochybuje o přednostech podrobení se takovému řádu...

„A priori to tedy není nic nepředstavitelného. Ale musím říci, že pokud se obrátím na zkušenost, spatřuji zde nanejvýš velice malý základ pro sen o všeobecné a centrální organizaci práce prostřednictvím státu. Nepochybně nebude nikdy možné předvídat potřeby všech občanů s takovou přesností a jistotou jako potřeby pochodu armády; víme však, nakolik nedokonalé jsou služby dokonce i toho nejvýkonnějšího vojenského zásobování v době tažení. Nemine den, aby nebyl boletivě pocítován tu přebytek, tu nedostatek požadovaných dodávek. A fortiori, v kolektivistickém režimu by byly stížnosti na civilní zásobování, jehož úkoly by byly komplikované zcela jiným způsobem, na denním pořádku.“ (PE-1, s. 199)

Nic nepředstavuje větší chaos než válka; nic nepředstavuje větší chaos než válečná ekonomika; nic nepředstavuje větší chaos než komunismus, který si vzal za ideální vzor pro ekonomiku totální mobilizaci. Jistě, Tarde se jako všichni lidé jeho doby zásadně mylí, pokud jde o budoucnost spolupráce a trvalého míru, které podle nich ohlašovala první velká vlna globalizace. A přesto, říjen 1917 se brzy ujal úkolu ověřit jeho předpověď ohledně toho, co lze očekávat od válečného socialismu. Existuje-li něco, co totalismus není schopen dobře řídit, je to *totalizace*...

Závěr

Velké zvíře v člověku se nedá zapřít

V otázkách ekonomie rozhodně není snadné být agnostikem. Ani Smith, ani vynálezci trhu, ani socialisté k tomu dosud nedospěli. Dokud nebude politika uznána jako „schopnost invence“, abychom parafrázovali titul knihy Maurizio Lazzarata,⁵⁴ nedojde k novému uchopení ekonomie politikou, a tedy ani k socialismu. Musíme jít dokonce ještě dále a za neviditelnou rukou Trhu i za viditelnou rukou státu musíme rozpoznat tutéž stěží sekuarizovanou figuru, sociální Organismus, Velké Zvíře. Na tu je třeba zaútočit, pokud chceme dojít skutečně k základu ekonomické látky.

Abychom pochopili, co je na Tardem originální v ekonomii, musíme dobře chápat, co je na něm originální v sociologii. Idea „zapuštění“ ekonomického do sociálního, kterou tak zpopularizoval Polanyi, měla velkou nevýhodu, neboť předpokládala předchozí existenci společnosti. Chápeme tedy, že teoretický zisk nemohl být příliš velký: při přechodu od ekonomismu k ekonomické sociologii šlo pouze o to překlopotit již umístěnou strukturu – základnu a její zákony – do jiné struktury, také již umístěné: Společnost a její zákony. Jistě, naučili jsme se mnoho věcí o „mimoekonomických“ faktorech smluv, směny, vkusu, ale jen proto, abychom v jistém smyslu přešli od jedné struktury k druhé.⁵⁵ Neboť „involuce“, navrhovaná Tardem u všech zákonů struktury v hemžení monád, má za radikální důsledek rozpuštění všech struktur, struktury čistého a dokonalého trhu, jistě, ale stejně tak i struktur sociálního světa, které sociologové jako Durkheim a jeho následovníci akceptovali.⁵⁶ S rozpuštěním společnosti mizí také všechny metafory „zapuštění“. Ekonomie již více neuléhá do Prokrustova „lože“ sociální – „lože“ čili bed, neboť *embeddedness* je metafora z angličtiny – protože již žádné lože neexistuje, ani polštář, na nějž by složila hlavu, ani nebesa, ani peřina...

V rozhodující pasáži druhého dílu Tarde shrnuje všechno své sociologické, ekonomické a politické myšlení – byl to jeho poslední kurz na

54. Maurizio Lazzarato, *Puisances de l'invention*, cit. dílo.

55. Zde vidíme, nakolik je Tardeho řešení odlišné od dovedného kompromisu, navrhovaného Markem Granovetterem pro zavedení jeho ekonomické sociologie, inspirované Polanym. Marc Granovetter, „Economic action and social structure: a theory of embeddedness“, *American Journal of Sociology* 91, 1985, s. 481–510.

56. V tom je veškerý smysl rozporu mezi Tardem a Durkheimem. K tomuto dlouhotrvajícímu sporu viz vynikající úvod Bruna Karsenthio v jeho knize *Lois de l'imitation*, cit. dílo.

Collège de France, o dva roky později zemřel – když ukazuje, jakým paradoxním spojením si v hloubce podávají ruku idea harmonie zprostředkované trhem a idea společnosti.

„Takže neexistuje žádná společenská harmonie, a zejména ne ekonomická harmonie, jež by nebyla předcházena a připravena harmonií psychologickou, a v původu každého spolčení mezi lidmi nacházíme spolčení mezi lidskými myšlenkami. Zastavme se zde na chvíli, abychom si uvědomili filozofický význam toho, co tu bylo řečeno. Vyplyvá z toho zjevně, že společnost není organismus; ale vyplývá z toho také, že to není realita, odlišná od svých členů? To je otázka, která si žádá jasnou odpověď. Jestliže může být idea sociálního organismu hájena, pak pouze proto, že je výrazem, pravda nešťastným, sociální reality, to znamená společnost chápáné jako reálná bytost, a nikoli pouze jako určitý počet reálných bytostí.“ (PE-2, s. 219)

Totus aut omnis? Otázka je stále stejná. Od počátku své kariéry Tarde namítal proti těm – Comte, Spencer, Durkheim –, kteří chtěli absolutně oddělit typ reality Společnosti od typu reality „reálných bytostí“, jež ji tvoří. Tam, kde všichni sociologové chtějí vidět dva řady skutečností, trvá Tarde stránku po stránce na dokazování, že právě v tomto případě, v případě lidských společností uchopených zevnitř, poznáváme nepochybným způsobem, že mezi sjednocenými členy společnosti se nikdy náhle neobjeví toto rozumné jsoucno, jež by bylo sociální strukturou.

„A přece, ať je jakákoli společenská skupina tak intimní či harmonická, jak jen může být, nikdy nevidíme vytrysknout ex abrupto uprostřed překvapených členů společnosti jakési *kolektivní já*, reálné, a nikoli pouze metaforické, záračný výsledek, jehož by tito členové byli příčinami. Existuje nepochybně vždy nějaký člen společnosti, který reprezentuje a ztělesňuje celou skupinu, nebo to činí určitý malý počet členů (ministři vlády v rámci státu), z nichž každý sám o sobě ji zase v jistém ohledu neméně úplně individualizuje. Ale tento představitel nebo tito představitelé jsou vždy také členy skupiny, zrození díky svým otcům a matkám, a nikoli díky svým poddaným nebo svým kolektivně podřízeným.“⁵⁷

57. Gabriel Tarde, *Monadologie et sociologie*, cit. dílo, s. 68.

Navzdory stovce let, která uběhla tam i zpět po tomto oslím můstku sociální teorie, zjevně nejde o opozici holismu a individualismu. Jak jsme viděli, pro Tardeho neexistuje individuuum o nic více než společnost. Bylo by třeba najít jiné řešení otázky složení sociální, než je „sociální realismus“, řešení, které je naprosto *neréalistické*, a které přesto stále, i o století později, těžší ze zdánlivé opozice mezi jednotlivcem a společností.⁵⁸

„Ovšem nebylo by nejlepší oporou této koncepce objevení „přírodních zákonů“, které by nezávisle na jakékoli individuální vůli vedly tato individua cestami, předem již zcela vyznačenými, k čim dál tím dokonalejší politické, morální a ekonomické organizaci? Doktrína *laissez-faire* má tedy nejvíce společného s doktrínou společnosti jako organismu a úderý namířené proti ní zasahují stejně tak i tu druhou. Kdybychom měli důvod věřit ve spontánní harmonizaci společností, mohli bychom z téhož důvodu považovat společnost za reálnou bytost, stejně jako nějakou rostlinu či zvíře. Ale nerozplývá se ve skutečnosti iluze tohoto předurčení, řízeného prozřetelnosti, čím dál víc, dokonce i z ekonomického hlediska? Pokud jde o hledisko politické, stačí otevřít oči, abychom viděli stoupající a klesající národy, upevňující se či oslabující se podle toho, zda našly či nenašly v rozhodujícím okamžiku pevnou ruku státníka; a není již nadále možné věřit ve vrozený *smysl směřování*, jenž by vedl národy bez nějakého zjevného vedoucího představitele.“ (PE-2, s. 219–220)

Na obou stranách této gigantomachie, která proti sobě staví dirigismus a *laissez-faire*, socialismus a neoliberalismus, existují stejné sociologické principy – idea „organismu“ –, stejné ekonomické principy – „předurčení řízené prozřetelností“ –, stejné morální principy – „víra ve spontánní harmonizaci společnosti“. Ale jak by to mohlo být jinak? Jak uniknout tomuto „svůdnému omylu“?

„Musí nás nicméně zřeknutí se tohoto dlouho svůdného omylu [společnosti jako organismu] dovést k popření veškeré specifické reality sociálního celku, k tomu uvažovat o něm jako o prostém úhrnu, numerickém vyjádření shromážděných jednotlivců? Ne. Jestliže odmít-

58. K této otázce viz Bruno Latour, *Changer de société, relâche de la sociologie*, cit. dílo.

neme následovat přirozené zákony v uvedeném smyslu a stejně tak evoluční vzorce, které jsou jejich nejnovější formou, připustíme v ka-ždém jednotlivci více či méně živou potřebu logické koordinace idejí a účelné koordinace činů, potřebu, která se oživuje vzájemným sblí-žováním jednotlivců, která se stává obecnou tendencí k rostoucí logice a účelnosti v každé kategorii sociálních faktů, a končí všude přetvoře-ním řádu z nepořádku a včesáním chaosu do světa.“ (PE-2, s. 220)

„Včesání chaosu do světa“, to je cíl, který můžeme nabídnout vášni-vým zájmům. Neexistuje žádná harmonie, žádné přirozené zákony, žádné „evoluční vzorce“ jako ty, které svého času popularizoval dialektický mate-rialismus, žádné očekávané revoluce, ale to neznamená, že bychom měli s veselou antipacací postmoderny opustit ideje celistvosti a účelovosti. Ve skutečnosti pro Tardeho existuje „sociální celek“, ale, a to jej odlišuje od všech jeho současníků – i od všech našich současníků – a dodává jeho knize neofitnou novost: tento sociální celek je třeba vytvořit pomocí in-vencí, triků. Je před námi, nikoli za námi. Účelovost není transcendentní a vnější, ale imanentní a vnitřní, jednoduše „oživená“ a učiněná „logičtější“ samotným způsobem, jímž se sblíží a spojují jednotlivci, jejich myšlenky a jejich vášně pod podmínkou, že „včesou chaos do světa“. Stávat se svě-tem je, jinými slovy řečeno, jednou z možností mezi mnoha jinými. Není na ní nic nevyhnutelného. Následkem toho může nenastat, může být pro-marněna. Chaos ji může rozpustit. A Tarde uzavírá tento bravurní kousek vyznáním víry:

„Tento způsob se liší od harmonií vedených prozřetelností nebo od jednosměrných lineárních evolucí v tom, že namísto nucení sociální-ho vlaku sledovat jedinou dráhu, stále stejnou, mu ponechává mno-hem více volnosti. A odtud jsme vedeni k tomu sociální realitu nikoli popírat, nýbrž pochopit ji jako zcela jiným způsobem živou a pravdi-vou, zcela jinak bohatou na své projevy a na nepředvídané itineráře. Jinou věcí je algebraický vzorec, který nabízí řešení množství různých problémů, jinou věcí je aritmetická rovnice, která se aplikuje jen na jeden problém a přináší jen jedno řešení. Jsem také realista, v tom smyslu, že jedině společnost uskutečňuje, v mých očích stejně jako v očích mých protivníků, možnosti obsažené v jednotlivcích, které by nemohly být realizovány žádným z nich izolovaně; tvrdím však, že tyto

možnosti jsou ideje a vůle jednotlivců, umisťují je do jejich mozků na-místo toho, abych je neumístit nikam, ne-li do nějakých ontologických mračen; a říkám, že tyto možnosti jsou nespočetné, nevycerpitelné, stejně jako jejich duchovní zdroj, místo abych je omezoval na striktně vymezené či spíš předurčené množství.“ (PE-2, s. 220–221)

Je jasné, že výraz „politická ekonomie“ má pokaždé jiný význam po-dle toho, zda spojíme či postavíme proti sobě dvě prozřetelnosti, prozře-telnost Společnosti a prozřetelnost Trhu, nebo když všechny prozřetelnosti popíšeme, prozřetelnost Společnosti, stejně jako prozřetelnost Trhu, a bu-deme napřed pečovat o zajištění našich existencí. Neboť k tomu, aby-chom byli konečně „realisty“, by bylo třeba přijmout jako dědictví úplné jiné historie, takovou, která se nepodřizuje „jednosměrné lineární evoluci“, takovou, která by přijala osvobození od „ontologických mračen“, takovou, která by ponechala „sociálnímu vlaku“ jeho „volnost“. Řekne se, že tu jde o roztomilé nadšení, které se v ničem neangažuje. Připomeňme nicméně, že je to opravdu ekonomická věda, kterou se Tarde snaží obnovit, a že je třeba brát nanejvýš vážně paralelu, kterou načrtává mezi přechodem od determinovanosti ke svobodě a přechodem od „aritmetiky“ k „algebře“. V žádné chvíli nás Tarde nezhádá, abychom si zvolili mezi chladnou ekono-mií a horoucí subjektivitou. Jsou to svobodné vášně, od nichž naopak oče-kává kvantifikovatelné, a tedy vždy socializovatelné řešení naší schopnosti „včesávat chaos do světa“.

Zdroj: Bruno Latour, Vincent Antonin Lépinay, *L'Économie science des intérêts passionnés. Introduction à l'anthropologie économique de Gabriel Tarde*, La Découverte, Paris 2008. Copyright © Editions La Découverte.